МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
кафедра педагогіки та соціальної роботи

НЕПОВНА СІМ'Я ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МОЛОДІ ДО ВСТУПУ В ШЛЮБ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка VI курсу, групи 614
спеціальності 231 «Соціальна робота»
Гунько Катерина Русланівна
Керівник: докт. пед. н., проф. **Тимчук Л.І.**

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри № 4
від «16» листопада 2022 р.
зав. кафедри _____ докт. пед. н., проф. Тимчук Л.І.

Чернівці – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП……

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї

1.1. Неповні сім’ї та причини їх формування

1.2. Ризики і соціальні наслідки функціонування неповних сімей

1.3. Особливості соціалізації особистості дитини у неповній сім’ї

РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ НЕПОВНИХ СІМЕЙ НА ФОРМУВАННЯ У МОЛОДІ ГОТОВНОСТІ ДО ВСТУПУ У ШЛЮБ

2.1. Готовність до шлюбу в юнацькому віці і особливості виховання у неповних і неповних сім’ях

2.2. Емпіричне дослідження готовності до вступу у шлюб у юнацькому віці

ВИСНОВКИ……

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ …….……...

ДОДАТКИ……...

ВСТУП

Найважливішим інститутом соціалізації підростаючого покоління є батьківська сім'я. Саме в сім'ї формуються основи характеру людини, її ставлення до праці, моральним і культурним цінностям. Сім'я була і залишається найважливішою соціальним середовищем формування особистості і основою психологічної підтримки та вихованні. Серйозні соціально-економічні та духовно-моральні труднощі нашого життя є істотним чинником, який дестабілізує традиційні сімейні відносини.

Сімейне життя склалося з давніх пір так, що батьківські обов'язки поділяються між батьком і матір'ю, і притім поділяються нерівномірно, але величезні проблеми у вихованні дитини виникають із збільшенням числа неповних сімей і нині не є рідкістю самотня мати, розлучені батьки.

В. Целуйко надавав особливого значення структурі сім'ї. Він ввів поняття «повна» і «неповна сім'я», розуміючи під цим сім'ю, яка не має батька або матері. Від того, яка за структурою сім'я, залежить і виховання, і успішна соціалізація дитини. Діти з неповних сімей, як правило, більш вразливі, мають ряд комплексів, мама стурбована своїм соціальним становищем розлученої жінки. Мати не має психологічної підтримки, їй ні з ким розділити відповідальність за свою дитину. Вона всі проблеми звалює на свої плечі. В результаті - депривація дитини і матері.

Останнім часом проблеми, пов'язані з сім'єю, набувають все більшої актуальності в суспільстві. Як зазначає П. Фрідман, сучасна сім'я зазнала серйозні зміни: зменшився її розмір і кількість дітей, не настільки великі стали ролі старшого брата і сестри, що не беззастережно вплив старшого покоління. Але найголовніше те, що різко зросла кількість розлучень - розпадається майже кожен другий шлюб. Адже розлучення - це сильне потрясіння для всіх членів сім'ї, і в першу чергу, для дітей.

Багато говорять і пишуть про складнощі неповної сім'ї. Але повнота сім'ї ще не гарантує виховних успіхів, а неповнота не означає, що в ній обов'язково

буде маса труднощів. Діти в повних і неповних сім'ях розвиваються за однаковими біологічним і психологічним закономірностям, на них поширюються ті самі норми виховання. Загальновизнана різниця полягає в тому, що на одній стороні більш сприятливі умови розвитку, ніж на іншій. Але і це відносно. Життя дитини тільки з матір'ю або тільки з батьком розвиває в ньому такі якості, які неможливо знайти в інших дітей. Приведуть вони до хорошого або поганого результату, залежить від цілого ряду чинників.

Мета дослідження – обґрунтувати детермінованість готовності молоді до вступу в шлюб особливостями соціалізації у неповній сім'ї.

Об'єкт дослідження: соціальні наслідки функціонування неповних сімей.

Предмет дослідження: вплив соціалізації вихованців неповних сімей на формування у них готовності до вступу у шлюб.

Завдання дослідження:

– здійснити науково-теоретичний аналіз феномену неповної сім'ї як соціального інституту;

– обґрунтувати ризики і соціальні наслідки функціонування неповних сімей, простежити їх вплив на соціалізацію дитини;

– розкрити сутність готовності молоді до вступу в шлюб;

– теоретично проаналізувати й емпірично вивчити детермінованість готовності до вступу в шлюб особливостями соціалізації дитини в неповній сім'ї.

Основні теоретико-методологічні напрямки з питань дослідження неповної сім'ї розкрито в працях відомих педагогів, зокрема, А.Макаренка, В.Сухомлинського, К.Ушинського, М. Стельмаховича. Деяким проблемам життєдіяльності неповної сім'ї присвячені праці Ю.Вавілова, А.Демидова (загальні проблеми виховання дітей у розлученій сім'ї); В. Костіва (вплив неповної сім'ї на моральне виховання підлітків); Т.Лютової (дефіцит спілкування дорослих з дітьми із неповних сімей); О.Максимович (соціально-педагогічні проблеми розлученої сім'ї); Г. Філонова (основні передумови деформації процесу виховання в неповних сім'ях).

Теоретична новизна дослідження полягає в тому, що в даній роботі були

визначені поняття, особливості та причини виникнення «неповної сім'ї», виділені і наслідки для розвитку дитини, зокрема зв’язка виховання у неповній сім’ї та готовність до вступу у шлюб. Конкретизовано уявлення про особливості соціалізації дітей з неповних сімей.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що його результати можуть сприяти вдосконаленню практичної діяльності як співробітників шкільної соціально-психологічної служби, так і фахівців соціальної роботи центрів соціальних служб.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА У СТУДЕНТІВ

1.1 Соціально-педагогічне підґрунтя феномена батьківства

З найдавніших часів сім'я вважалася найголовнішим інститутом виховання особистості. Родина виступала першим суспільним середовищем дитини, джерелом неоціненного соціального та культурного досвіду, осередком залучення дитини до розгалуженої системи правових, морально-етичних та духовних норм, а також взірцем для наслідування соціально схвалюваної поведінки та суспільно корисної діяльності. Батьки забезпечували у родинному колі позитивну атмосферу, проявляли щиру любов до дитини, створювали найсприятливіші умови для розвитку та становлення особистості, вбирали з досвіду прабатьків найоптимальніші методи ефективного виховання та реалізовували їх у поєднанні з власними педагогічними надбаннями та здобутками.

Роль батьків на всіх історичних етапах розвитку суспільства полягала у піклуванні та турботі про малечу, формуванні у неї моральних якостей та почуттів, наданні допомоги у процесі поступового та планомірного входження дітей у соціальну сферу та налагодження ефективних суспільних відносин, оволодінні навичками трудової діяльності, підготовці підростаючого покоління до самостійного життя. Благочестива та сумлінна поведінка батька й матері, праведне життя, в основу якого покладено прагнення до високих ідей – родинного щастя, радості, благополуччя, невичерпної сили любові – сприяли формуванню фізичних та духовно-моральних цінностей дитини, становленню гармонійно розвиненої особистості. Батьківство, таким чином, постає найважливішим інститутом виховання, що забезпечує формування життєво необхідних якостей та навичок дитини, оволодіння нею соціокультурним

досвідом людства та повноцінне входження в багатогранну сферу суспільного життя.

Реалізація батьківства здійснюється на основі загальновизнаних орієнтирів та принципів виховання підростаючого покоління. Так, у Законі України «Про охорону дитинства» зазначено наступне : «Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання, та розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право та зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя і праці» [66, С.1]. Але у зв'язку з різним менталітетом, своєрідними рисами, притаманними окремим народам та національностями, специфічними особливостями взаємодії, самобутніми традиціями та звичаями спостерігаються й відмінності щодо виконання батьківських ролей у представників різних країн. Так, російський науковець С. Акутіна проаналізувала три домінуючі стратегії, світоглядні позиції, спрямовані за закріплення сімейних цінностей та формування на їх основі ставлення до батьківства та особливостей його реалізації. Вони відображають три світи, ідеологічні основи яких і закладають підґрунтя принципових відмінностей у застосуванні педагогічних практик, - світ Заходу, світ Сходу, світ самобутньої російської культури [3].

«Захід» завжди був відомий своїм прагматизмом та орієнтацією на матеріальні цінності. В основі його ідеології покладено принцип інтелектуалізму. У зв'язку з цим ефективна реалізація батьківства та повноцінне виховання дитини полягає у формуванні високоосвіченої особистості, з високим рівнем інтелектуального розвитку, широким спектром академічних знань, що у майбутньому сприятиме досягненню матеріального благополуччя, професійної кар'єри та соціального статусу, особистісного успіху. Таким чином, в основі формування батьківської культури, реалізації батьківських ролей та здійсненні

виховання дітей у західній культурі домінуюче місце посідають матеріальні цінності.

Специфічною рисою східної культури виступає духовність та релігійність, своєрідна інтровертність, прагнення до поглиблення у власний внутрішній світ, зосередженість на самовдосконаленні. Це зумовлює активізацію та направленість батьківських зусиль на виховання та забезпечення благополуччя ще ненародженої дитини, яка знаходиться в утробі матері, і немовляти з використанням різноманітних нетрадиційних оздоровчих практик. Відбувається переорієнтація до активної позиції батьків навіть у період вагітності жінки, активне співпереживання стану дитини, що надзвичайно важливо для повноцінного розвитку плоду та народження малюка. Саме в рамках даної ідеології, як зазначає російська дослідниця С. Акутіна, вперше застосовується поняття «усвідомлене батьківство» [3]. Таким чином, ідеологічною основою становлення та формування батьківства, виконання виховних функцій представниками східної культури виступають духовно-релігійні цінності та прагнення до самовдосконалення, що сприяє відповідальному ставленню до власної батьківської ролі ще у період вагітності жінки.

Третім світом, на думку дослідниці, виступає своєрідна російська культура. Я дещо не погоджуюся із цією думкою і вважаю, що необхідно розширити межі даного світу. В даному випадку доцільніше вести мову про слов'янську культуру та своєрідні традиції. Батьківство в рамках цієї ідеології наповнено неповторним соціальним та культурним досвідом, зовнішнє життя поступається духовно-ціннісному орієнтиру, прагненні передати підростаючому поколінню основи слов'янської культури різними засобами, орієнтуючись на вік дитини. Організація дозвілля дітей, залучення їх до спільної діяльності, влаштування традиційних сімейних заходів стає важливою умовою якісного, повноцінного, відповідального та ефективного батьківства. Таким чином, батьківська культура в рамках слов'янської традиції забезпечує формування цілісної духовної особистості.

Динамічний світ сьогодення змушує батьків покладати майже усі зусилля на реалізацію професійної діяльності, яка займає левову частку життєдіяльності. Це зумовлено необхідністю фінансового забезпечення родини, зокрема й дитини, а відтак батьки орієнтовані на матеріальну підтримку свого малюка – від «модної» одежини та іграшок до престижної освіти, яка чимало коштує. У цьому випадку, на мою думку, відбувається знецінення духовно-моральної складової особистості дитини, втрачається істинний сенс дитячо-батьківських відносин, що накладає відбиток на становлення повноцінної особистості та формує у дитини споживацький тип відносин. Батьки мають розуміти необхідність формування глибокого внутрішнього світу дитини, сповненого моральних та духовних якостей, ціннісного ставлення до емоційного стану малечі та її переживань, що можливе у разі активного залуження до спільної діяльності та присвяченого вільного часу дитині.

Наразі можемо спостерігати, що деяка частина сучасних українців активно підтримує орієнтацію заходу, що відображається на зміні домінуючих ціннісних орієнтацій, пріоритетів у сімейному житті та, як наслідок, особливостях реалізації батьківства. Така ситуація простежувалась не завжди. У історичному аспекті батьківство та виховна діяльність сім'ї мали складний та суперечливий шлях становлення, розвитку, формування. Не зважаючи на характерний для української нації духовно-ціннісний орієнтир у вихованні підростаючого покоління, домінування морально-етичних та релігійних засад у цьому процесі, зміни у суспільному житті, у окремих його сферах, а також в середині самої сім'ї зумовили появу специфічних рис цього процесу в різні історичні періоди. З метою визначення підґрунтя та динаміки поглядів на батьківство в історичній ретроспективі проаналізуємо особливості родинного виховання та реалізацію батьківських функцій представниками української нації.

Досліджуючи розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки, український науковець О. Ярошинська виділила та обґрунтувала шість періодів його становлення [213]. Розглянемо їх.

І період. Охоплює проміжок з найдавніших часів до кінця VIII століття. Для цього періоду характерним є зародження первісних форм інституту сім'ї та інституту батьківства, а також закріплення та реалізація функцій вихованим інститутом у період існування слов'янських племен. Як у період матріархату, так і у період патріархату відбувається утвердження позиції жінки-матері, берегині роду, наставниці для дітей, якій належав пріоритет у вихованні підростаючого покоління. Інтеграція дітей у суспільство відбувалася шляхом залучення їх до усіх видів діяльності. Виховання мало наслідувальний характер. А от представники слов'янських племен вже забезпечували своїм нащадкам систематичне навчання.

ІІ період. Тривалість даного етапу охоплює проміжок з ІХ століття до середини XVII століття. У цей час відбудеться зміщення позицій інституту батьківства, формування його традицій у період княжої доби (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське) та слов'янського Відродження.

Особливої уваги заслуговують погляди на виховання дітей та роль батьківства у період Київської Русі. Прийняття християнства здійснило вагомий відбиток на уявлення про родину та покладені на неї функції щодо піклування про нащадків. Основа життя християнської сім'ї – у любові, благоговінні та чистоті. На матір та батька покладалась рівноправна відповідальність за формування особистості дитини, яке мало здійснюватися у добродійстві та благочестивості. Виховання здійснювалося на основі релігійної моралі та духовних цінностей, які мали бути засвоєні підростаючим поколінням. Дії, вчинки, поведінка батьків, виступали у той час підґрунтям моральності дітей.

Надзвичайну цінність, на мою думку представляє джерело педагогічної думки тогочасного періоду – «повчання» Володимира Мономаха, яка відображає велич педагогічних ідей часів Київської Русі. У літературній пам'ятці київський князь закликає своїх дітей, нащадків до виконання християнських обов'язків, прагне прищепити їм засади індивідуальної суспільної моралі. Володимир Мономах висловлює власні погляди на виховання дітей та підготовки їх до

дорослого життя. Спонукає чинити добро та діяти по відношенню до людей благочестиво, допомагати нужденним, берегти чисті та непорочні душі, позбутися гордості в серці та розумі, не цуратися праці звертаючись до дітей своїх, князь закликає – «навчився, праведний чоловіче, поступати благочестиво, навчися, за Євангельським словом, «очима управлять», язик стримувати, ум упокорювати, тіло поневолювати, гнів погублять, помисли чисті мати, спонукаючись на добрі діла ради Господа; позбавлений – не мсти , зненавиджений – люби, гнаний – терпи, підданий хулі – моли, умертви гріх» [139,С.192]. Таким чином, за часів Київської Русі на батьків покладався обов'язок виховання дитини у любові, доброчинності, високій моральності та духовних заповідях.

III період – друга половина XVII століття – XVIII століття. Цей час відзначився зміною статусу та дієвості членів інституту батьківства. Значний внесок у практику виховної діяльності молодшого покоління та виконання батьківських ролей зроблено у період Козацької доби. Український народ у цей період характеризувала глибока релігійність, православна віра, високий рівень духовності. У цей час спостерігається зміна статусів та пріоритетних ролей у сім'ї. Батько-козак, як зазначає О. Ярошинська, користується незрушним авторитетом як у жінки, так і у дітей [215]. Він є втіленням усіх чеснот справжнього українця, охоронцем, захисником не лише родини, а й усієї держави. Мужність і стійкість, сила і завзятість батька стають ідеалом для наслідування цих якостей дітьми. Мати плекає любов до дітей, її піклування та турбота всеохоплююча, але відсутність чоловіка у зв'язку з походами та войовничою діяльністю формували у жінки твердість характеру, рішучість та стійкість. Саме на жінку покладені найважливіші обов'язки – збереження сімейного благополуччя, виконання господарських повинностей і, безперечно, розвиток та виховання малечі. З народженням дитини мати забезпечувала її догляд, проявляла турботу, створювала необхідні умови для всебічного та повноцінного розвитку особистості дитини. Мати, як хранителька українських споконвічних традицій, здійснювала виховання дітей із використанням

народного фольклору, звичаїв та обрядів. Це забезпечувало збагачення досвіду підростаючого покоління, закладало основу формування їхньої культури, моральних орієнтацій та духовних цінносте. Окрім того, батьки піклувалися й про фізичне виховання дітей, формування стійкості, мужності, волелюбності, що закладало фундамент особистості майбутнього захисника батьківщини, лицаря-визволителя, патріота рідної землі. Таким чином, повноцінне та всебічне виховання дітей за часів Козацтва здійснювалося у поєднанні мужності та авторитета батька-воїна та любові й турботи матері-берегині.

IV період триває х XIX століття до 1920 р. Цей час характеризується найвищим піднесенням родинного виховання та навчання. Українська сім'я стає джерелом ідей, знань, народних звичаїв. Формування інституту батьківства пов'язано зі збереженням і розвитком християнських традицій, усієї національної та духовної культури українського народу.

V період охоплює роки панування радянської ідеології – 1920-1991 роки. Досить суперечливий етап в історії української родини, характеризується деформацією цінностей та функції інституту батьківства. Домінуюча роль у вихованні підростаючого покоління належала державним навчальним закладам, тобто пріоритет віддано суспільному вихованню, тоді як автономність сім'ї та роль батька і матері у формуванні особистості дитини знецінювались. Це призвело до занепаду функціонування інституту батьківства.

VI період – з 1991 року – донині. Для цього періоду характерним є подолання застарілих стереотипів, відродження інституту батьківства в умовах незалежної України, відновлення національної системи виховання, переосмислення педагогічних явищ та процесів. В той же час сучасні тенденції розвитку нашої держави, соціально-економічна нестабільність, демографічна криза, знецінення духовних-моральних цінностей як основи функціонування сім'ї, втрата родинних традицій, зосередження уваги на матеріальних цінностях, прагненні досягти фінансового достатку ускладнюють формування батьківства та ефективну реалізацію батьківських ролей. Усе це негативно позначається на дієвості інституту батьківства.

Національні ідеї, релігійні традиції, духовні цінності щодо сімейного виховання втілювали у своїй творчості представники української педагогічної еліти та освітньої діяльності – О. Вишневський [34], О. Духнович [57], А. Макаренко [110], С. Русова [157], М. Стельмахович [174], В. Сухомлинський [176].

Позитивний досвід родинних взаємин минулого не має залишатися поза увагою у процесі підготовки молоді до сімейного життя та виховання майбутніх дітей. Представники родинної педагогіки здійснили неоціненний вклад у розвиток батьківства втілили важливі ідеї у становлення родинних відносин українців.

Українська сім'я з давніх часів усвідомлювала свою відповідальність за виховання дітей. Батьки заохочували дитину до поведінки, яка відповідала суспільним нормам, або ж карали за відхилення від визначених норм. А батьки, власне, і мали виступали прикладом для наслідування. Практика міжособистісних взаємин передбачала формування у кожного члена родини моральних оцінок з позиції добра, справедливості, що випливало з народного поняття моралі. Перебування у ріднородинному середовищі, у народній стихії, залучення до національної культури забезпечували пізнання дитиною загальнокультурних морально-етичних основ [79].

Визначні ідеї щодо реалізації батьківства та повноцінного виховання особистості дитини висловлював український представник культурно-освітнього руху, письменник, видатний педагог О. Духнович. Тогочасні погляди зберегли свою цінність і до сьогоднішніх днів. Педагог наголошує на необхідності батьків перебувати у законному шлюбі, піклуватися про власне здоров'я, бути розсудливими, благочестивими, задля успішного зачаття та здоров'я майбутньої дитини [57]. На думку О. Духновича, пріоритет у вихованні та турботі про немовля повинен надаватися матері, яка проявлятиме безмежну турботу про нього та забезпечить сприятливі умови для повноцінного становлення особистості малюка. Варто приділяти увагу як фізичному розвитку дитини (прогулянки на свіжому повітрі, помірна активність, рухливі ігри), так

духовному її ставленню (привчання до молитви, відвідування Церкви, прищеплення любові до Бога та людей, здійснення добродійних справ). Особливого значення видатний педагог надав особистому прикладу батьків, оскільки діти мають схильність до наслідування поведінки батька й матері. При цьому варто хвалити та підтримувати дитину за здійснення добрих справ, а у разі недостойної поведінки – не покарання, а благе нагадування батьків буде більш доречним та ефективним у виховному процесі [57]. Таким чином, реалізація батьківства, відповідно до поглядів О. Духновича, має починатися у період зачаття та вагітності жінки, що супроводжується душевним спокоєм матері та турботою про неї, а виховання майбутньої дитини має бути спрямоване на її всебічний розвиток та духовне благополуччя.

Видатний педагог А. Макаренко надавав надзвичайно важливу роль сім'ї в духовно-моральному становленні особистості. Виховання вважав серйозною та надзвичайно відповідальною справою батьків, виявляв цілковиту впевненість в необмежених можливостях виховного впливу на дитину. На думку педагога, в перші роки життя фізичний догляд за дитиною потребує значної уваги та часу. Якщо в цей період закладені основи правильних відносин батьків та дитини, то разом з розвитком дитини турбота про неї та її виховання потребують кількісно менше часу. Саме кількісно, а не якісно. Якісне виховання з розвитком дитини виявляється надзвичайно складним, потребує не вільного часу, а значних зусиль батьків, підвищеної відповідальності [110]. Народження малюка вимагає від батьків постійного напруження думки, пильної уваги та вольових зусиль. Батьківський обов'язок, відповідальність перед дитиною та суспільством є найвищим проявом батьківської любові.

Виховання А. Макаренко вважав соціальним процесом, головна роль у здійсненні якого належить батькам та педагогам. При цьому педагог визнавав сім'ю природним колективом людей, а цілісність та єдність сімейного колективу – необхідною умовою гарного виховання. У зв'язку з цим видатний педагог щодо ефективності виховного впливу надавав перевагу багатодітним сім'ям, в яких забезпечується прищеплення дітям прагнення поступатися, проявляти турботу

до ближнього, співчувати. Повноцінне формування особистості здійснюється у сімейному колективі, у поєднанні любові та вимогливості, ласки та дисципліни. Такі особливості виховного впливу закладають основи подальшого входження особистості у суспільство та ефективної організації соціальної взаємодії.

На превеликий жаль, на сьогоднішній день наша держава переживає демографічну кризу, молоді сім'ї не наважуються на народження другої, а тим паче й третьої дитини. Найчастіше дитина у родині виховується одна, про повноцінний колектив, який мав на увазі А. Макаренко, не йдеться, тому батькам варто здійснювати виховання таким чином, щоб запобігти формуванню у дитини проявів егоїзму.

В. Сухомлинський – видатна постать в історії української педагогічної думки. Його погляди стосовно підготовки до сімейного життя та виховання дітей у родині активно пропагуються як серед представників юного покоління, для яких батьківство поки непізнане явище, так і серед людей, які реалізують себе у ролі батька й матері. Видатний педагог найважливішою місією школи вважав моральну підготовку дітей раннього юнацького віку до шлюбу, повноцінного сімейного життя у злагоді та взаєморозумінні, ознайомлення з особливостями взаємовідносин між чоловіком та дружиною, їх виховними можливостями і, як наслідок, формування у молоді свідомої батьківської позиції. У зв'язку з цим у Павлиській школі тривалий час викладався цикл етичних бесід «Сім'я, шлюб, любов, діти», основна мета якого була спрямована на підготовку юнаків та дівчат до родинного життя та виховання дітей, злагоджених взаємовідносин у сімейному колі.

Найблагороднішою та найуніверсальнішою місією у житті кожної людини, вважає В. Сухомлинський, є батьківство та материнство. Продовжуючи своє життя в дітях, що «батьківство та материнство – друге народження людини… Ставши батьком або матір'ю, людина, морально підготовлена до цього великого акту людського діяння, по-справжньому народжується» [176, с.610].

Підґрунтям успішного виховання дітей, їхнього морального здоров'я, доброзичливості та віри у добро, на думку педагога, виступає щира любов матері

та батька, повага один до одного, а також прояв їхньої любові й любові до всього людства в цілому. « Подружня любов, вірність, взаємна відданість і допомога – це найтонші корені, що живлять дерево материнської і батьківської любові» [179, с.193]. Душа дитини, народженої у коханні, батьки якої понад усе цінують гідність людини, буде сповненою спокоєм та рівновагою. Найсприятливіший мікроклімат для виховання дітей у родині починається з краси батьківських взаємовідносин, взаємної любові та поваги.

Щастя батьківства та материнства потребує значних зусиль та намагань, воно не приходить одночасно з народженням дитини, це кропітка праця молодого подружжя. Як зазначає В. Сухомлинський, «складність цієї праці полягає в тому, що вона, ця праця, являє собою злиття розуму і почуттів, мудрості і любові» [179, с. 189]. Діти, на думку педагога, є щастям, створеним власноруч. Співзвучна у цьому питанні й думка польського педагога та лікаря Я. Корчака – «виховання дитини – це не мила забавка, а справа, в яку слід вкласти зусилля безсонних ночей, капітал тяжких переживань і багато думок…» [222, с.28].

Основою виховання підростаючого покоління В. Сухомлинський вважав гармонію бажань в молодій сім'ї та навчання дітей керувати ними, моральну відповідальність батьків за дітей, оптимальне поєднання любові та вимогливості до особистості, демонстрація батьками власного прикладу доброчинної поведінки, залучення дитини з ранніх років до праці, справжнього трудового життя, яке приносить щастя. За умови успішної реалізації батьківських ролей у виховному процесі ефективною виявиться й соціалізація дитини, її входження у соціальний світ, засвоєння необхідної системи норм та реалізація суспільних зв'язків з оточуючими людьми.

Здійснений аналіз поглядів корифеїв педагогічної думки у сфері виховання діє підстави свідчити, що українська родина – це скарб національних ідеалів та образів, які органічно поєднуються з християнськими морально-етичними цінностями українського народу. Виховання особистості, на мою думку, має ефективно поєднувати і раціональні ідеї, і емоційний компонент, і врахування

вікових особливостей дитини, і, безперечно, не останню роль відіграє й релігійний компонент, ідеї православної культури. І хоча релігійність у сучасному українському суспільстві не займає лідируючі позиції у життєдіяльності людей, все ж таки актуальність християнських заповідей посідає важливе місце у морально-етичному вихованні підростаючого покоління.

У цьому питанні нам імпонує думка українського педагога та науковця М. Стельмаховича [174],який наголошує на необхідності здійснювати виховання дитини у відповідності до наступних принципів: натуралізму (підтримання природного перебігу розвитку дитини), гуманізму (людяне, доброзичливе ставлення до дитини), евдемонізму (прагнення виховати щасливу дитину), соціалізації та етнізації (набуття дитиною соціального та національного досвіду свого народу), духовності (виховання на засадах релігійної культури).

Таким чином, представники родинної педагогіки підґрунтя ефективного виховання вбачали у духовно-моральному становленні особистості дитини, прояву щирої любові до дитини у поєднанні з розумною вимогливістю та дисципліною. Гуманізм та духовність- невід'ємні компоненти виховного впливу, які виступають основою повноцінного становлення особистості дитини.

Проблема батьківства та сімейного виховання виявляється актуальною й для українських (І. Бех [17], О. Возіянова [35], Л. Дзюбко [53], О. Доброєр [54], Д. Карпачов [75], Г. Костик [88], С. Максименко [111] та ін.) та зарубіжних (Л. Божович [20], А. Варга [27], Л. Виговський [38], Ю. Гіппенрейтер [40], Т. Гордон [220], Е. Еріксон [211], І. Кон [82], Р. Овчарова [126], А. Співаковська [172]) психологів. Науковцями виявлено незаперечний факт, що джерелом розвитку особистості дитини, становлення її характеру, формування соціальних якостей та успішного залучення до суспільної діяльності є батьки – мати та батько, родина, яка виконує роль першого дзеркала людського спілкування. Сім'я, особливості взаємовідносин між її членами, усвідомлене прагнення батьків займатися вихованням своїх нащадків та проявляти щиру любов до них закладають підґрунтя неповторного, унікального та благополучного життя дитини у сфері соціуму.

Батьківські позиції починають формуватися задовго до появи у молодій родині малюка. Пов'язано це з особистісними якостями та рисами подружжя, наповненості їхнього духовного світу, стилю життя, прагненні до особистісного розвитку та самовдосконалення, досвіду взаємодії з власними батьками. Але найважливішою умовою формування батьківських позицій постає природна потреба та бажання закоханих людей народити дитину, що сприяє повноцінному розкриттю батьківського потенціалу. Усвідомлення майбутніми батьками мотивів народження дитини, на думку російського психолога А. Співакоської, допомагає спрямувати власний саморозвиток та розвиток сімейних відносин, сформувати емоційну та психологічну готовність до появи малюка, а також підготувати надійне підґрунтя для майбутнього виховання [173]. Формування сімейної виховної атмосфери молодої родини передбачає щирі взаємовідносини між подружжям, особливо це стосується любові та гармонії, які виступають запорукою правильного виховання та успішного виконання батьківських ролей.

Звичайно ми не заперечуємо того факту, що народження дитини, піклування про її здоров'я та безпеку, створення комфортних умов життя зумовлено й природним призначенням людини, це своєрідна біологічна норма. Та реалізація батьківської ролі не обмежується задоволенням біологічної потреби. Здійснення батьками виховного впливу з метою формування особистості дитини соціально обумовлено, спрямовано на успішну соціалізацію майбутнього покоління, створення умов для ефективної інтеграції дитини у соціум. У зв'язку з цим варто розуміти, що поява у молодого подружжя першої дитини зумовлює ставлення батька й матері лише біологічно. Як зазначає російський науковець Н. Панкратова, тільки завдяки повсякденному піклуванню про маля, постійному емоційному залученню до його дитячого життя, прояві безмежної любові мати та батько оволодівають соціальними ролями батьків [130]. Цей процес передбачає не лише наявність елементарних навичок догляду за дитиною, а й наявність внутрішнього прагнення опанувати нову позицію – позицію батьків, свідомо відноситися до власних обов'язків по відношенню до новонародженого малюка і з щирою любов'ю здійснювати їх.

У відповідності до Конвенції про права дитини «батьки несуть основну відповідальність за виховання та розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування» [83, с.1]. У документі наголошується на необхідності дотримання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання та розвиток дитини. Але варто звертати увагу на деякі психологічні розбіжності щодо реалізації батьківської та материнської ролей у вихованні особистості.

Розглядаючи вплив батьківських позицій на формування особистості дитини, німецький філософ та психолог Е.Фромм визначає відмінність материнської та батьківської любові [197]. Мати, на думку психолога, втілює по відношенню до дитини природну та безумовну любов, яка випливає з природного стану жінки – захисниці та берегині нащадків з моменту появи їх на світ. Любов матері до дитини нічим не обумовлена, її не потрібно заслуговувати, це почуття проявляється у акті благодаті. Натомість любов батька пов'язана з виправданням дитиною його очікувань та надій, вона втілює совість, закон, дисципліну, порядок, має характер повинності. У зв'язку з цим специфіка материнської та батьківської любові формують у дитини й ставлення до оточуючих людей, особливості суспільних взаємовідносин – або ж засудження ближнього батьківською совістю, або ж прояв всеохоплюючої материнською любов'ю до людей .

Американський психолог Г. Чепмен та американський лікар Р. Кемпблл запорукою щасливого та спокійного дитинства вважають любов. Прояв найближчими для дитини людьми цього почуття забезпечує становлення доброї, щедрої, врівноваженої, відповідальної та емоційно зрілої особистості. Задоволення потреби малюка у любові є підґрунтям реалізації його потенціалу, прихованих здібностей. Але бажаний ефект можна досягти лише у тому разі, якщо любов до дитини буде безумовною. Батьківська любов, на думку дослідників, повинна бути безумовною, оскільки справжня любов умов не визначає. Батьки мають проявляти свою любов до дитини за те, що вона є, наповнила радістю їхнє життя своєю присутністю, і ні в якому разі не ставити

прояв цього почуття в залежність від поведінки дитини [204]. Відчуття дитиною безумовної любові батьків до неї сприятиме формуванню впевненості в собі, оптимістичного настрою, спокою, адекватної самооцінки, забезпечить успішне входження в систему суспільних відносин.

Про надзвичайно важливу роль любові у становленні особистості дитини зазначає і український психолог С. Максименко. Любов, на думку науковця, уже присутня у тій істоті, яка щойно почалася. У весь період пренатального розвитку – досвід любові, відкритості, захищеності, комфортності і росту [111]. Дитина, яка перебуває у лоні матері, отримує неоціненний досвід любові. У перші місяці після народження найважливішим для малюка є соціальне оточення, а саме, на думку С. Максименка, прояв любові найближчих людей – любов між батьками та любов матері до дитини. Тому надзвичайно ціннісною складовою у взаємостосунках чоловіка та жінки, майбутніх батька та матері, виступає саме любов, яка закладає підґрунтя майбутньої особистості, формує базову довіру дитини до оточуючого світу.

Джерелом успішного виховання дитини, на думку американського психолога Дж.Готтмана, виступає «почуття любові та прив'язаності до своєї дитини, яке проявляється через співчуття та розуміння» [46, с.8]. Надзвичайно важливим при цьому є врахування емоційного стану дитини, адже нехтування емоціями та почуттями дитини – прямий шлях до формування невпевненості у собі.

Розглядаючи роль батьків у традиціях християнства, російський церковний науковець Г.Шиманський зазначає, що найважливішим путівником у вихованні дитини є любов. Батьківська любов, на його думку, повинна бути істинною, тверезою, керованою розумом, а не пристрасною і такою, що потурає в усьому [207]. Внутрішній світ дитини особливо чутливий до впливу батьківського серця. Тому й наповнено воно повинні бути щирою, істинною любов'ю.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічних джерел дав нам змогу дійти висновку, що ефективна реалізація батьківства починається із прояву почуття любові до дитини, яке забезпечує базис для формування повноцінної

особистості, розкриття її потенціалу, закладання гуманістичних основ і моральних чеснот. Погоджуємося з позицією російського психолога А. Співковської, що здатність до переживання почуттів, до емоційного контакту, любові постає найнеобхіднішою вимогою до батьків, найважливішою умовою правильного виховання [173]. А поява цієї здатності можлива у разі особистісного розвитку батьків, цілеспрямованої та систематичної роботи по самовдосконаленню, забезпечення гармонії власного душевного світу. Тому батькам, які прагнуть народити дитину та здійснювати її виховання свідомо, варто розпочинати з аналізу власної особистості, оскільки гармонія внутрішнього світу батьків виступає запорукою ефективної реалізації батьківської позиції та прищеплення дітям духовно-моральних, загальнолюдських цінностей життя.

Особливої уваги, на мою думку, заслуговує питання бажання, прагнення, потреби, а також мотивів молодих людей до народження дітей та їх подальшого виховання. Дослідники мають різні погляди стосовно даного явища. Так, російський науковець та психолог І. Кон аналізує два аспекти «потреби в дітях» [82]. Перший аспект пов'язаний з раціональними міркуваннями, так би мовити – «корислива» позиція. Батьки мають надію на підтримку та допомогу дітей у майбутньому, розраховують на нащадків як помічників у похилому віці, вважають їх власною гордістю, яка формує їх престиж у соціальному середовищі. Діти виступають предметом задоволення власних амбіцій та бажань батьків. Для другого аспекту характерними є психологічні мотиви. Вважається, що лише за наявності дітей людина досягає найвищого розвитку, реалізується та втілюється як повноцінно соціалізована особистість. Окрім того, народження дитини сприяє задоволенню потреби особистості у втіленні турботи та опіки про маленьку людину, відчутті власної необхідності, прагненні бути корисним для когось, зокрема для власної дитини. Це своєрідна альтруїстична спрямованість.

Ці потреби доповнюють запропоновані російським психологом А. Співаковською мотиви, якими керуються батьки в процесі виховання підростаючого покоління : « 1)Виховання та потреба в емоційному контакті, що

проявляється у прагненні батьків обмежити коло власних взаємостосунків лише дитиною; 2)Виховання та потреба сенсу життя, у цьому випадку піклування та турбота про дитину виступає для батьків справою усього життя; 3)Виховання та потреба досягнення, проявляється в прагненні батьків втілити в своїх дітях власні нереалізовані дитячі прагнення та бажання; 4)прагнення реалізації певної виховної системи, яка досить часто виступає модою данини і не підлягає ніякій критиці зі сторони батьків; 5)виховання як формування певних якостей, які мають для батьків надцінне значення, і наявність даної якості, на їхню думку, забезпечить ефективну життєдіяльність дитини у складних умовах сучасності» [173, с.36-39].

Варто зауважити, що абсолютизація одного з описаних мотивів призводить не лише до складнощів у реалізації батьківства, здійсненні виховного процесу та порушення оптимальної взаємодії з власними дітьми, а й накладає значний відбиток на становлення особистості дитини, формування її характеру, здобуття соціокультурного досвіду, входження в розгалужену систему суспільного середовища та налагодження соціальних взаємовідносин поза межами родинного кола. Для батьків важливо сформувати індивідуальну оптимальну та рухливу ієрархію мотивів, яка належним чином репрезентуватиме прагнення до реалізації батьківських домагань, і в той же час враховуватиме потреби та бажання самої дитини. Це забезпечить побудову дитячо-батьківських взаємостосунків на суб'єкт-суб'єктивному рівні, сприйняття батьками дитини як рівноправного партнера, забезпечення діалогічного виховання, що є умовою ефективної батьківської позиції.

Підкреслює вагомість батьківського впливу на становлення особистості дитини й український психолог і дослідник І. Бех. Науковець надає особливо важливого значення виховним цінностям сім'ї, досягнення яких обумовлено життєвим досвідом, системою моральних поглядів та психолого-педагогічною культурою батьків [18]. Так, цінність позитивного емоційного стану сім'ї передбачає створення батьками позитивної атмосфери для дитини, прояву почуття радості, адже дитина завдяки механізмам соціального научіння

сприйматиме та відтворюватиме її у процесі своєї життєдіяльності, а це, у свою чергу, забезпечить повноцінний духовний розвиток. Батьківська любов, як прояв цінності гуманізму сімейних стосунків, постає великою виховною силою, результатом якої виступають висока самосвідомість, самостійність, незалежність гармонійно розвиненої особистості. Тому наявність у батьків системи виховних цінностей, у відповідності до якої здійснюється взаємодія з дитиною, забезпечує не лише реалізацію її потенційних можливостей, а й дозволяє сформувати почуття глибокої прив'язаності до оточуючих людей, будувати соціальні стосунки на основі добра, справедливості , моральності.

Ідея гуманізації виховного процесу закладена і в працях відомого українського психолога Г. Балла. Запропоновані ним принципи сучасного гуманізму, серед яких – толерантність, діалогізм, орієнтація на культуру, особистісна орієнтація, моральність, гармонійність, безперечно мають працювати і у вихованні особистості [12]. Батьки, сповнені бажанням розумно підходити до процесу виховання, мають усіляко сприяти гармонійному особистісному розвитку дитини, прищепленню цінності моральних норм, формуванню діалогічних форм взаємодії, становленню світогляду дитини у відповідності до культурних надбань суспільства.

Окрім того, важливою є орієнтація на формулу здорового батьківства, запропоновану українською дослідницею Л. Буніною, яка складається з «двох компонентів – з любові та вимогливості, які приводять в дію цілу систему стимулів і стримуваня дитячої поведінки» [23, с.15].

Визначальний вплив батьків на формування та становлення особистості беззаперечний. Кожний віковий етап розвитку дитини потребує від матері та батька наявності системи педагогічних знань, умінь, використання яких дозволить будувати ефективні взаємовідносини, налагоджувати стосунки в системі «батьки-діти», здійснювати виховний вплив з урахуванням основних потреб та прагнень особистості, демонструвати малечі «корисні» моделі поведінки.

У зв’язку з цим, на мою думку, варто визначити соціально-педагогічні ролі, які батьки виконують по відношенню до дітей у виховному процесі. У цьому питанні я підтримую позицію, висловлену українськими дослідницями Т. Кравченко та І. Трубавіною стосовно основних позицій батьків [90]. До них відносять наступні:

1) Батьки для дитини виступають джерелом емоційної підтримки та тепла, що особливо вагоме значення має на перших етапах розвитку, коли провідним видом діяльності для немовляти виступає емоційно-особистісне спілкування. Любов та ласка батьків, особливо матері, тактильний контакт формує у дитини почуття довіри до світу, впевненості у собі, що забезпечить у майбутньому не лише фізичний та інтелектуальний, а й соціальний розвиток, злагоджену взаємодію та успішні взаємостосунки з оточуючими людьми;

2) Батьки – це влада, найвища інстанція, розпорядник благ. Зазначена позиція дозволяє здійснювати вплив на дитину з метою засвоєння необхідних норм та правил, моральних настанов, соціально схвалюваних форм поведінки, які закладають основу входження дитини у розгалужений світ суспільних відносин. В той же час батьки здійснюють контроль за дотриманням дитиною усіх настанов та використовують різноманітні «санкції» та дисциплінарні міри у разі порушення закріплених правил;

3) Батьки виступають зразком та прикладом для наслідування. Загальновідомим є факт, що повчання дітей батьками, моралізаторство та нотації не здійснюють позитивного впливу на виховання підростаючого покоління, а іноді спостерігають й негативні наслідки у зв’язку з невідповідністю словесних закликів батьків та їхньою реальною поведінкою, що може призвести до когнітивного дисонансу та порушення взаємостосунків між членами родини. Демонстрація батьками зразкових моделей поведінки виступає прикладом для наслідування, дитина опановує соціально схвалювані «стандарти», відповідно до яких успішно та ефективно функціонує у суспільному середовищі серед однолітків та людей старшого віку. Реалізація батьками цієї ролі надзвичайно важлива у період молодшого шкільного віку;

4) Батьки виконують роль порадника. Варто розуміти, що для дитини, особливо в період підліткового віку, важливим є сприйняття її батьками як дорослої особистості, здатної до прийняття самостійних рішень, побудови спілкування з нею на основі рівноправних позицій, підтримка діалогічної взаємодії. Для дитина надзвичайно важливим стає порада близької людини, яка виступає вектором, спрямуванням на шляху невизначеності, допомагає подолати суперечності у процесі вирішення особистісних проблем. Роль порадника вимагає від батьків не лише пізнання власної дитини та її внутрішнього світу, а й широкого кругозору, життєвого досвіду, мудрості, накопиченої за роки життя, педагогічної культури та компетентності.

Отже, для успішної реалізації батьківства та здійснення виховного впливу перед батьками постає нелегка задача – опанування соціально-педагогічними ролями, побудова відповідної ієрархії, визначення домінуючи ролей та гнучкість у їх застосуванні в залежності від вікових особливостей дитини.

У сфері наукових досліджень роль батьків та вплив сімейного виховання на становлення особистості є предметом вивчення багатьох галузей – педагогіки, психології, філософії, соціології та інших. В останні десятиріччя підвищився інтерес науковців саме до феномена батьківства. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне розглянути погляди сучасних дослідників стосовно даної проблеми.

Ґрунтовні дослідження у сфері психології батьківства належать російському науковцю Р. Овчаровій. Розглядаючи батьківство як багатогранний феномен, дослідниця виокремлює два рівня його прояву – суб'єктивно-особистісний та надіндивідуальний. Зазначені рівні виступають й етапами формування батьківства:

1) Початковий, тобто суб'єктивно-особистісний, етап пов'язаний з формуванням когнітивних, емоційних та поведінкових складових батьківства під впливом макро-, мезофакторів та особистісних характеристик людини. Цей рівень закладається ще до початку сімейного життя та появи дитини;

2) Етап надіндивідуального рівня розпочинається з моменту народження дитини. Проявляється в інтеграції суб'єктивно-особистісних рівнів подружжя, узгодженні їх уявлень про батьківство, а також безпосередня реалізація ролі батька та матері на практиці. Таким чином, надіндивідуальний рівень включає два аспекти – материнство (соціальна роль матері) та батьківство (соціальна роль батька). Варто розуміти, що період становлення батьківства супроводжується деякою неузгодженістю, відсутністю єдності у поглядах, появою конфліктних ситуацій з цього приводу. Але поступово з розвитком та набуття досвіду ситуація налагоджується, проявляється стабільність у поглядах на ролі батька/матері та узгодженість у реалізації цих ролей на практиці [125]. Відповідно, сприятлива ситуація становлення батьківства виступає передумовою ефективного розвитку особистості дитини, набуття нею соціального досвіду та підготовки до дорослого життя.

У відповідності до наших поглядів, сформованих у процесі аналізу наукових джерел, створення сприятливих умов для розвитку дитини раннього віку у сім'ї, реалізація батьками соціального виховання закладає підґрунтя становленню гармонійної особистості дитини, її успішній соціалізації у майбутньому. Сім'я – це модель певного історичного періоду розвитку суспільства, вона забезпечує соціалізацію та самореалізацію дитини, забезпечує формування особистості, поведінка якої відповідала б загальноприйнятим нормам.

Українськими науковцями висвітлено різноманітні аспекти життєдіяльності сімей та особливостей реалізації ними виховання дитини вивчали українські дослідники Т. Алєксєєнко [5], О. Безпалько [15], А. Годлевська [42], А. Капська [118] та ін. Зокрема, український науковець А. Годлевська зауважує, що вихвоний потенціал сім'ї, культура сімейних стосунків, педагогічна освіченість батьків значною мірою впливає на особистість молодої людини, яка у майбутньому зможе створити власну повноцінну сім'ю [42].

Особливості соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями та дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, вивчали українські

науковці – О. Міхєєва [117], Ж. Петрочко [134], І. Пєша [136], М. Соляник [171]. Повноцінного виховання та належної турботи потребують й діти, позбавлені батьківського піклування. У зв'язку з цим важливим є створення належних умов для гармонійного формування особистості дитина за відсутності біологічних батьків. У цьому відповідальна роль покладається на прийомні сім'ї, мета яких, на думку І. Пєші, полягає у «забезпеченні належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування» [136, с. 243]. Лише у випадку перебування дитини в умовах благополуччя, якісних соціальних відносин та розумного батьківського контролю можлива її успішна соціалізації та інтеграція у соціум. Тому надзвичайно важливим завданням постає формування у молоді як позитивного ставлення до власного батьківства, так і можливості усиновлення, взяття під опіку дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування.

Проблему батьківства активно досліджували й українські науковці – О. Безпалько [16], І. Братусь [21], Т. Веретенко [31], І. Звєрєва [72], В. Кравець [89], О. Нагула [120].

Український науковець О. Безпалько трактує батьківство як процес «процес забезпечення батькам (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей» [16, с. 91].

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери поняття батьківства визначається як «соціально-психологічний феномен, є сукупністю знань, уявлень і переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства» [60, с. 121].

Батьківство, як інтегральне утворення, на думку російської дослідниці Р. Овчарової, включає в себе структурні компоненти – сімейні цінності, батьківські установки та очікування, батьківське ставлення, батьківські почуття, позиції, відповідальність, а також стиль сімейного виховання, зв'язок яких виявляється через взаємообумовленість їх когнітивних, емоційних та поведінкових складових [126]. Позицію щодо структури батьківства підтримують й українські дослідники [15, 116, 129, 135, 185].

Розглянемо запропоновані основні структури компоненти батьківства:

- Сімейні цінності являють собою переконання подружжя у пріоритетності тих чи інших поглядів, форм поведінки, направленості стосовно народження та шляхів виховання дитини у родині;
- Батьківські установки та очікування – це погляд подружжя на власні ролі батька та матері, а також прагнення щодо визнання оточенням їхньої рольової позиції;
- Батьківське ставлення проявляється у способах підтримки контакту з дитиною, в регулюванні емоційної дистанції та дистанції спілкування між батьками та дитиною, типами контролю;
- Батьківські почуття – це своєрідний емоційний прояв батьківського ставлення до дитини. Найважливішими з почуттів є любов батьків до дитини, яка передбачає турботу та піклування , підтримку психологічного благополуччя малюка;
- Батьківська позиція – спрямованість взаємодії з дитиною на основі усвідомлюваної чи неусвідомлюваної оцінки дитини, яка проявляється в певних способах впливу та особливостях спілкування з нею;
- Батьківська відповідальність – спрямованість поведінки батьків на забезпечення благополуччя дитини і зведення до мінімуму небезпечних впливів до неї. Проявляється у двох аспектах – відповідальність перед соціумом за виховання дитини та відповідальність перед власною совістю;
- Стиль сімейного виховання визначається своєрідним поєднання усіх структурних компонентів (авторитетний, авторитарний, ліберальний, індиферентний).

Таким чином, сформованість структурних компонентів батьківства обумовлює ефективне здійснення батьками виховного процесу у єдності та узгодженості їхніх поглядів.

Активно використовується в сучасній науковій літературі термін «усвідомлене батьківство», хоча його зміст остаточно ще не визначений. Але науковцями здійснюються спроби його тлумачення.

Так, на думку колективу українських науковців «усвідомлене батьківство – це форма батьківства, яка ґрунтується на відповідальному ставленні батьків чи осіб, які їх замінюють, до створення умов для повноцінного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей» [189, с. 53].

Усвідомлене батьківство, за визначенням І. Братусь, Т. Веретенко, В. Молочного, - це «взаємодія батьків чи осіб, які їх замінюють, між собою, іншими членами сім'ї, включаючи дітей результатом якого є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного гармонійного розвитку дитини на всіх етапах її життя» [114, с. 57].

Одним із компонентів відповідального батьківства, який формує стилі стосунків і виховних впливів батьківства, на думку українських науковців І. Пєші та М. Соляник, є батьківська відповідальність [137]. Вона визначається не лише зовнішніми соціальними запитами, а, головним чином, моральною складовою, рівнем особистої відповідальності батьків за виконання батьківських обов'язків.

Сучасні наукові дослідження спрямовані на визначення психологічних аспектів відповідального батьківства як у дівчат, так і хлопців юнацького віку. Зокрема, український науковець О. Лемещенко у своєму дослідженні висвітлює соціально-психологічні умови формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства, що обумовлено втратою молоді орієнтирів на створення повноцінної сім'ї, народження дітей та усвідомлене батьківство. Заслуговує уваги запропонована дослідницею модель соціально-психологічної готовності до відповідального батьківства старшокласників, складовими якої є «особистісно-емоційний (показ самооцінки, особливості Я-концепції, емпатійні тенденції; специфіка майбутньої батьківської ролі та батьківських позицій; почуття до майбутньої дитини); ціннісно-мотиваційний (цінності й мотиви, які спонукають до народження дитини; рівень сформованості ціннісних орієнтацій, спрямованих на створення сім'ї, виховання дітей) та когнітивно-оцінний (оцінка себе як майбутніх батьків і система знань про батьківство, усвідомлення

батьківської відповідальності, уявлення про ідеальних батьків та ідеальну дитину) компоненти» [98, с. 163].

Особливості психологічної готовності юнаків до батьківства висвітлює український дослідник Р. Хавула. Розроблена науковцем структура психологічної готовності юнаків базується на основі трьох складових:

Когнітивної (знання про форми взаємодії та оптимальну близькість у стосунках з дитиною, про мету цих взаємин тощо), емоційної (оцінка різних типів батьківських ставлень, домінуючий емоційний фон у стосунках з дитиною), канативної (способи і форми підтримки контакту з дитиною, формами контролю, особливостями взаємодії тощо) [198].

Нам імпонують погляди сучасних українських науковців, але ми досліджуємо соціально-педагогічний аспект батьківства, зокрема формування усідомленого ставлення до батьківства у студентів.

У зв'язку з цим, ми схиляємось до думки, що усвідомлене батьківство проявляється у злагодженій взаємодії батьків задля створення належних умов для розвитку, виховання та навчання особистості дитини, що проявляється у наявності необхідних педагогічних знань та освіченості, щирих почуттів, перш за все любові, а також вмінь та навичок догляду та піклування про дитину. Ці умови сприятимуть не лише повноцінному особистісному розвитку дитини, а й успішній її соціалізації, а також ефективній інтеграції у соціум.

Усвідомлене ставлення до батьківства розглядається нами як внутрішня позиція особистості, її емоційно-ціннісне ставлення до феномена батьківства та його ефективної реалізації з метою створення належних умов для гармонійного розвитку особистості дитини.

Досягнення цієї мети зумовлено й вибором стратегії реалізації батьківства. У науковій літературі [125, 126] виокремлено два різновиди стратегій прояву поведінкового аспекту батьківства:

1) Сприйняття батьківської ролі як тимчасового чи постійного обмеження для самореалізації. Особливо це стосується жінок, які вимушені

поєднувати виконання професійних, подружніх, батьківських та господарських обов'язків;

2) Сприйняття батьківської ролі як появу нових можливостей для самореалізації, власного розвитку та розвитку сім'ї.

Для деяких молодих людей перша стратегія реалізації батьківства обмежується народженням малюка. Усі інші турботи, пов'язані з доглядом, піклуванням, вихованням та соціалізацією дитини, більшою мірою їх не цікавлять, а якщо здійснюються, то з мінімальною витратою власних особистісних ресурсів. Малюк, у кращому випадку, може залишитися на вихованні у бабусі та дідуся, тоді як батьки, піклуються про влаштування особистісного життя чи задоволення власних забаганок. Або ж можемо спостерігати іншу ситуацію – деякі батьки більшу частину часу присвячують професійній діяльності задля досягнення фінансового благополуччя та забезпечення дитини усім найкращим (матеріальними речами, іграшками, одягом, залученням її до розвивальних гуртків), не замислюючись при цьому про необхідність малюку турботи, любові, ласки, емоційного контакту найближчих людей. У даному випадку соціальна роль батьків хоч і сприймається, але реалізованою вона в повній мірі не буде. Це сприяє обмеженню як батьківської позиції, так і повноцінного виховання дитини.

Друга стратегія представляє найбільш оптимальний варіант реалізації батьківства. Поява у родині дитини надихає батьків на створення сприятливих умов для її розвитку та виховання, спільна діяльність подружжя, спрямована на догляд та турботу про дитину, налагоджує атмосферу та домашній затишок, спонукає до підкорення вершин і у професійній сфері, і у творчій діяльності. Окрім того, батьки починають приділяти час власному розвитку, розширюють сферу своїх інтересів, збагачують педагогічну культуру з метою ефективної взаємодії з малюком. Адже, як зазначив В. Сухомлинський, «чим менше у людини культури, чим бідніші її розумові, естетичні інтереси, тим частіше пробуджуються інстинкти та дають про себе знати грубощами» [177, с. 662]. А це неприпустимо у вихованні дитини. Тому для батьків важливе місце у

особистісному розвитку, окрім самореалізації у професійній діяльності, посідає самоосвіта та збагачення досвіду педагогічними знаннями. За таких умов забезпечується повноцінний розвиток, виховання та навчання малюка, здійснюються нові кроки для удосконалення сімейних відносин, відбувається повноцінна реалізація батьківських функцій у гармонійному поєднання з особистісним розвитком.

Ґрунтовний аналіз наукових джерел дозволив нам дійти висновку, що прояв до дитини батьківської безкорисливої любові, захисту, піклування та турботи в значній мірі обумовлено психологічною та соціальною зрілістю особистості матері та батька, ознаками якої є активна життєва позиція, свідомий контроль за власною поведінкою, вміння приймати конструктивні рішення у проблемних ситуаціях, нести відповідальність за власні дії та вчинки, відчувати потребу у піклуванні про близьких людей, будувати ефективну взаємодію з оточуючими людьми. Це безпосередньо пов’язано з успішною соціалізацією майбутніх батьків.

Зазначені характеристики виступають підґрунтям становлення батьківської зрілості як можливості повноцінно та з максимальною ефективністю реалізувати роль батьків. На основі аналізу поглядів науковців щодо феномена батьківства (І. Беха, О. Безпалько, Г. Лактіонової, Р. Овчарової, А. Співаковської та інші) нами визначені основні якості, якими мають володіти батьки для успішного виховання дитини: позитивне ставлення до себе як до батька/матері; безкорислива, безумовна любов до дитини; прояв турботи та піклування про дитину, задоволення її найважливіших потреб; прагнення до встановлення емоційного контакту з малюком; постійне пізнання та вивчення особистості дитини; єдність та узгодженість поглядів батьків щодо обов’язків по відношенню до дитини та реалізації виховного впливу; прийняття відповідальності за благополуччя дитини та здійснений виховний вплив на неї; гнучкість поведінки у взаємостосунках як з дитиною, так і з чоловіком/дружиною; прагнення визнавати дитину повноцінною особистістю, будувати взаємостосунки на суб’єкт-суб’єктивному рівні; оптимальний рівень

психолого-педагогічної культури батьків, прагнення до морального вдосконалення та духовного зросту.

Таким чином, стає зрозумілим той факт, що батьківство – важливе життєве призначення кожної людини, основна сутність якого відображається не у біологічному відтворені потомства, а, перш за все, в усвідомленій поведінці батьків по відношенню до своїх дітей, їх розвитку та піклуванні, прояві почуттів та емоцій, що відображається у стилі сімейного виховання, створенні умов для успішної соціалізації дитини та ефективної її інтеграції у соціум. Успішний розвиток людини, її потенційних можливостей, повноцінне оволодіння соціальним досвідом буде забезпечено у разі безумовного прийняття дитини батьками, їх прихильності до неї, прояву любові до малюка, створення комфортних умов для його життєдіяльності. А це можливо лише у випадку відповідального ставлення до батьківства та досягнення батьківської зрілості

1.2 Материнство як складова відповідального ставлення до батьківства

Одне з найголовніших призначень кожної жінки – народження дитини, дарунок своєму чоловікові нащадка, виховання малюка у любові та злагоді. Це призначення закладено самою природою. І хоча соціокультурні стереотипи накладають відбиток на особливості сприйняття та реалізації материнства (вікові межі опанування ролі матері, статус жінки, рівень освіченості, матеріальний дохід), значення цього феномена як природного стану жінки знеціненню не підлягає. Жінка, в першу чергу, є матір'ю і сама природа забезпечує її необхідними здібностями для успішного піклування та догляду за дитиною, створення сприятливих умов для її розвитку. Варто зазначити, що материнство проявляється у двох аспектах – біологічному та соціальному. Перший аспект відображає роль жінки щодо продовження людського роду, збереження нащадків і реалізується він шляхом виношування дитини під час вагітності, пологами, годування малюка материнським молоком. Соціальний аспект проявляється у ставленні жінки до материнства, сформованому наявною системою поглядів на цей феномен у конкретному соціокультурному середовищі, її прагненні опанувати роль матері, здійснювати виховання нащадка, забезпечити усі необхідні умови для успішного розвитку та соціалізації дитини, проявляти щирі почуття до новонародженого малюка. Лише за умови гармонійного поєднання цих двох аспектів, прагнення жінки віддавати дитині любов, теплоту, ніжність як під час вагітності, так і з моменту її народження та подальшого життя, можливі успішні, довірливі, щирі взаємини матері та дитини, а як наслідок – закладання підґрунтя повноцінно розвиненої особистості, здатної до самореалізації та ефективної взаємодії із соціальним середовищем.

Образ матері – це святиня нашого народу. Він завжди був пов'язаний з властивою для жінок справою – народженням дитини, її вихованням,

збереженням родинного затишку, створення в сім'ї атмосфери добра та злагоди, любові та ніжності, співчуття та сердечності.

На думку української дослідниці М. Голець, вшанування матері та дитини було характерним ще за часів української прадавньої культури [43].

Кожна жінка мала прагнути до досягнення ідеалу материнства, створеного народом у відповідності до українського менталітету. Звичаї та традиції зобов'язували майбутню матір ще до народження дитини на світ дбати про її душевне здоров'я, перебуваючи під час вагітності у стані спокою та гармонії. Найважливішою місією матері у вихованні дитини раннього віку виступає уміння тішити та плекати малюка, сповнити його життєрадісністю й умиротворенням, І безперечно – огорнути любов'ю, адже материнська любов виховує душевний лад, урівноваженість та сердечність.

Вчення православного християнства звеличило досконалість та красу материнства в образі Богородиці, матері Ісуса Христа. Діва Марія вільно впустила у світ свого сина задля спасіння та благодіянь в ім'я людства. Так, український науковець В. Скутіна зазначає, що для українського православного народу прикладом материнства виступає саме образ Пресвятої Богородиці, яка є втіленням ідеалу, наділеного найкращими якостями жінки-матері [166]. Ці якості проявляються у любові матері до дитини, безумовному її прийняті, прагнення проявити материнську мудрість в процесі вихованого впливу та догляду за дитиною. Прагнутими до ідеалу лише та жінка, яка мала б позитивний досвід взаємодії з власною матір'ю та материнство для якої посідає одне з найважливіших місць в ієрархії її цінностей.

Материнство виступає надзвичайно складним феноменом. Воно включає і фізіологічний аспект, безперечно має історію еволюційного розвитку, піддається впливу соціокультурного середовища та характерним для нього стереотипам, відрізняється й індивідуальними особливостями. Наука має у своєму розпорядженні різні погляди на даний феномен, зокрема можемо визначити два підходи, які розкривають сутність материнства.

Один з них абсолютизує інстинктивну природу материнства, розглядає його як природу особливість. Так, на думку англійського дитячого психіатра та психоаналітика Д. Віннікотта, народження дитини сприяє активізації у жінки материнської інтуїції, інтуїтивних знань, які забезпечують ефективну реалізацію піклування про дитину. У цьому випадку мати не потребує настанов та вказівок від лікарів та інших «помічників» щодо реалізації закладеного природою материнського потенціалу. Цінність інтуїтивного осягнення криється в його природності [33].

Другий підхід визначає вплив культури, рівень розвитку суспільства на особливості реалізації материнства. Цінність материнства або ж його знецінення у конкретному соціокультурному середовищі формує відповідне ставлення жінки до цього феномена та особливостей реалізації себе у ролі матері. У різні історичні періоди материнство наповнюється різним змістом, суттєво змінюється характер материнської поведінки. І на сьогоднішній день у нашому соціумі материнство дещо переживає кризу, відбувається його знецінення в наслідок прагнення жінок успішно будувати професійну діяльність, досягати кар'єрних успіхів, тому й реалізація себе у ролі матері відсувається на другий план.

У зв'язку з цим російський науковець і психолог Л. Шнейдер зауважує, що материнство все ж виступає однією із соціальних ролей жінки, оскільки наявність інстинкту за перечує активність жінки у прийнятті особистого рішення щодо народження дітей або ж відмови від нащадків. А якщо потреба реалізації себе у ролі матері й закладена природою, то соціокультурні стереотипи, погляди, норми та цінності здійснюють значний вплив на формування материнської сфери [208].

Зазвичай материнство тлумачать як функцію жіночого організму, призначення народжувати дітей, забезпечувати їх турботою та ефективно здійснювати виховний вплив з метою повноцінного розвитку особистості. Так, поняття материнства об'єднує, як ми зазначали, і біологічний (вагітність, народження, годування), і соціальний (розвито, виховання) аспекти.

Аналізуючи проблему материнства, чехословацький науковець Ф. Хорват порівнює материнство з високим мистецтвом, оскільки діяльність матері по відношенню до дитини одухотворена великою любов'ю. на думку науковця, «материнство – це особистісні якості жінки, її біологічні та психологічні особливості, які вона містить « в собі», як певну художню здібність, наче «вроджений» талант» [201, с.45]. торкається науковець і проблеми відповідального, відповідального ставлення до материнства, пов'язаного з осмисленням його суспільного та особистісного сенсу, позитивним ставленням до нових обов'язків, нової ролі, розуміння реальних проблем, пов'язаних з материнством, прагненням їх вирішувати, побудовою стратегій реалізації нової діяльності.

Варто зазначити, що нас цікавить в більшій мірі феномен материнства з точки зору психосоціального аспекту, ставлення жінки до цього явища, її відповідального ставлення до виконання материнської ролі. У зв'язку з цим материнство варто розглядати як усвідомлене прагнення народження дитини, осмислення цінності цього явища, відповідальне ставлення до здійснення виховного впливу на основі любові, безумовного прийняття та емоційно-ціннісного ставлення до дитини, забезпечення належних умов для успішної соціалізації та інтеграції дитини в соціум.

Як українські [112,133,142,175,182], так і зарубіжні [28,32,33] дослідники, вивчаючи проблему материнства, єдині у думці щодо значення материнської любові у розвитку особистості дитини та гуманного ставлення до неї. Але при цьому пропонують різноманітні концепції та наукові ідеї щодо змісту, структури, компонентів, блоків, складових елементів материнства.

У полі дослідження російського науковця Г. Філіппової знаходиться материнська потребово-мотиваційна сфера, підґрунтям якої виступає набір ієрархічно організованих потреб, спрямованих, на забезпечення жінкою материнських функцій по відношенню до своїх нащадків. При цьому однією з базових потреб материнської сфери виступає потреба у контакті з об'єктом – дитиною, позитивно-емоційному відношенні до неї, відповідні реакції на

стимули гештальту немовляти (комплекс якостей, який утворює образ дитини немовлячого віку). Складові материнської потребово-мотиваційної сфери дослідниця виокремлює у три блоки – потребово-емоційний (потреба у контакті з дитиною, емоційні реакції матері, у цілому – потреба жінки у материнстві), операційний (дії, спрямовані на догляд, годування дитини, спілкування з нею та захист малюка) та ціннісно-смисловий (ставлення матері до дитини як самостійної цінності та цінність власне материнства) [195].

Таким чином, аналіз та характеристика змісту складових материнської потребово-мотиваційної сфери свідчить, що повноцінний розвиток зазначених блоків сприятиме ефективній реалізації материнської ролі та створення комфортних умов для розвитку. Формування та виховання повноцінної особистості, яка відповідає конктретно-культурному еталону особистості дитини.

Хоча феномен материнства має загальні, спільні, універсальні особливості щодо ставлення та взаємодії з дитиною, все ж для особистості матері характерними є й своєрідна її індивідуальність, психологічні властивості, спрямованість, активність. У зв'язку з цим український науковець В.Рибалка запропонував тривимірну модель психологічної структури особистості матері. Дослідник систематизував відомості про матір у межах трьох вимірів – соціально-психолого-індивідуального, діяльнісного та вікового, кожен з яких дає уявлення про особливості реалізації материнської ролі [152].

Так, соціально-психолого-індивідуальний вимір характеризує індивідуальність матері, її психічні процеси, властивості та характеристики, оперуючи основними підструктурами : 1) спілкування, яке починається з моменту зачаття дитини, продовжується з її народженням і триває протягом усієї життєдіяльності, але змінюється форми цієї взаємодії; 2) спрямованість особистості матері – її наміри закладають основи розвитку дитини, прагнення здійснювати піклування про немовля, встановити єдині виховні цілі; 3) характер відображає ставлення жінки до світу, до людей, до діяльності, до речей, до себе. Для дитини материнський характер стає основою особистісного внутрішнього

стрижня, джерелом життєвої енергії; 4) самосвідомість матері виступає опорою для побудови якісно нових зв'язків з дитиною. Мати, наділена свої внутрішнім «Я», віддзеркалює свій образ у малюка, закладаючи тим самим підґрунтям самосвідомості дитини; 5) досвід матері – це сукупність специфічних практично засвоєних знань, умінь, навичок, реалізація яких забезпечує життєдіяльності дитини на оптимальному рівні; 6) інтелект матері спрямований на вирішення широкого кола проблем, пов'язаних з успішним розвитком та становленням особистості дитини; 7) психофізіологія представлена актуалізацією закладених самою природою материнських інстинктів, рефлексів, здібностей, які починають проявляти себе уже у період вагітності, а на далі реалізуються в період піклування, догляду за дитиною та її виховання.

Другий вимір моделі психологічної структури особистості матері – діяльнісний. Проявляється він у догляді за малюком, вихованні та навчанні дитини, підготовці її до дорослого життя.

Віковий вимір особистості матері проявляється в безкінечній реалізації наступності поколінь, завдяки чому відбувається збереження людського роду. Підготовка до материнства з ранніх років та його безпосередня реалізація відображає життя усього людства.

Аналіз поглядів науковців та власні судження дозволили нам виявити складові компоненти материнства як соціально-педагогічного явища. До них ми відносимо : особистісний компонент, який проявляється у бажанні жінки народити та виховувати дитину у повноцінній сім'ї, а також наявність якостей та характеристик, які дозволять успішно здійснювати виховання; аксіологічний компонент – у системі ієрархії цінностей материнство займає лідируючу роль, важливим постає усвідомлення цінності материнства як внутрішньої позиції а не нав'язаною соціокультурними стереотипами та тиском оточення; пізнавальний компонент відображає прагнення жінки здобувати знання та збагачувати власний досвід, необхідний для ефективної реалізації материнства; діяльнісний компонент стосується практичного аспекту реалізації материнської ролі, а саме – практичних умінь догляду та турботи за дитиною, налагодження емоційного

контакту та спілкування з нею, організації спільної діяльності, як відповідає віку дитини. Варто зазначити, що наявність сформованих компонентів материнства обумовлено засвоєнням позитивного соціального досвіду з ранніх років.

Здійснений аналіз наукових джерел у сфері материнства дозволив нам дійти наступних висновків. З дитинства дівчинка починає опановувати роль матері у різних ситуація – рольові ігри, догляд за молодшими братами чи сестрами, що сприяє формуванню потреби піклування про найближчих, молодших за віком. Якщо на початку взаємодії дівчинка наслідує дії дорослих, намагається відтворити модель поведінки власної матері що безперечно здійснюється на несвідомому рівні, без чіткого розуміння, то пізніше дівчина починає усвідомлювати необхідність догляду та піклування про молодших, виникають почуття та емоції, відбувається формування умінь та навичок турботи про дитину. Надалі складається своєрідна картина уявлень про власне майбутнє материнство – ставлення до даного феномена, включаючи його когнітивний та емоційний аспекти, мотиви реалізації материнства, перша реакція на стан вагітності та ставлення до нього, суб'єктивні переживання вагітності, перший контакт з новонародженою дитиною, особливості взаємовідносин з нею тощо. Науковці пропонують власні погляди щодо психологічної готовності до материнства, етапів його становлення, особливостей проектування відносин на рівні «мама-дитина».

Так, російська дослідниця Г.Філіппова виокремлю шість етапів розвитку материнської потребово-мотиваційної сфери [195], для кожного з яких характерні своєрідні особливості впливу на опанування у майбутньому роллю матері.

Перший етап, який починає відлік з періоду внутрішньоутробного розвитку і продовжується майже все життя жінки, відображає її взаємодію з власною матір'ю. особливості взаємодії матері та дівчинки в період немовляти та ранній період – фізичний контакт, прив'язаність, стиль емоційного спілкування, участь матері в життєдіяльності дитини, піклування про немовля –

найбільш значимі для формування повноцінної особистості дитини, її базових основ та ставлення до світу.

Другий етап відображає розвиток материнської сфери в ігровій діяльності. Ідентифікація з героєм гри, моделювання реальних ситуацій, програвання відповідної ролі забезпечує засвоєння своєрідного для даного вікового періоду «досвіду» материнства.

Третій етап – взаємодія дівчинки в дитячому віці з немовлятами (дошкільний вік – період статевого дозрівання). Подібний досвід сприяє появі інтересу та позитивного емоційного ставлення до малюка, а також оволодіння деякими уміннями поводження з ним. Етап няньчення посідає важливе місце у формуванні материнської сфери.

Четвертий етап відображає диференціацію мотиваційних основ материнської та статевої сфери. Важлива роль при цьому належить уявленням про зв'язок статевих відносин з народженням дитини, що пов'язано з конкретною культурою та моделями сімейного життя.

П'ятий етап характеризується безпосередньо реалізацією матір'ю своїх функцій в процесі взаємодії з власною дитиною. Він включає прийняття рішення про народження дитини, планування вагітності, період вагітності, пологи та післяпологовий період, спільно-роздільна діяльність матері з дитиною, виникнення інтересу до дитини як особистості.

Шостий етап передбачає відносини з дитиною після завершення віку немовляти. Мати здійснює піклування про дитину, радіє її успіхам, активно включається в ігрову та соціальну життєдіяльність дитини.

Таким чином, формування материнської сфери, підготовка до опанування цією роллю починається з періоду перебування дівчинки у материнському лоні, а подальші дитячо-батьківські взаємовідносини та процес соціалізації забезпечують підґрунтя для реалізації майбутнього материнства.

Особливої уваги, на мою думку, потребує аналіз феномена психологічної готовності до материнства, який проявляється у відношенні жінки до майбутньої дитини, усвідомлені нею власної позиції матері, побудові стратегії поведінки та

особливостей виховного впливу. Російська дослідниця С. Мещерякова, вивчаючи психологічну готовність до материнства, визначає її як специфічне особистісне утворення, стрижневим компонентом якого виступає суб'єкт-об'єктна орієнтація у відношенні до ще не народженої дитини. Після народження дитини це ставлення проектується у реальну материнську поведінку та визначає її ефективність [115]. Дослідницею було виокремлено складові компоненти психологічної готовності жінки до материнства: 1) особливості комунікативного досвіду жінки в її ранньому дитинстві – емоційні взаємовідносини з власною матір'ю; 2) переживання жінкою у період вагітності ставлення до ще не народженої дитини – суб'єктивне переживання вагітності, бажаність дитини, прояв любові до неї, особливості спілкування з малюком вербально й подумки, тактильний контакт; 3) установки жінки щодо стратегії виховного впливу – відображає особливості здійснення піклування та прояву турботи про дитину, орієнтація на потреби дитини, опора на власний досвід та уявлення тощо. Таким чином, лише за умови наявності у жінки позитивного комунікативного досвіду, сприйняття власної вагітності як бажаної та побудови адекватної стратегії виховання власної дитини можна стверджувати про її готовність до опанування та реалізації ролі матері.

Російська дослідниця А. Радостєва запропонувала критерії визначення ступеня готовності до батьківства [151, с. 105], які, на мою думку, відображають зокрема й готовність жінки до виконання материнських обов'язків: 1) бажання мати дитину; 2) належне місце материнства в ієрархії цінностей особистості; 3) наявність знань та умінь здійснювати догляд та піклування про дитину, що передбачає попередню підготовку; 4) наявність позитивного досвіду любові у власній сім'ї; 5) психологічна зрілість, яка передбачає наявність власної системи поглядів та цінностей у житті; 6) матеріальний статок. Таким чином, готовність до виконання материнської та батьківської ролей передбачає як об'єктивні, так і суб'єктивні критерії, наявність яких необхідна ще до самого акту народження малюка.

Досліджуючи феномен материнства, російський науковець та психолог Н. Самоукіна запропонувала поняття психологічного проектування відносин матері та дитини [161]. Ще у період вагітності, на думку, дослідниці, у жінки починає формуватися своєрідний образ майбутньої дитини, підґрунтям якого виступають дитячі спогади про взаємостосунки з власною матір'ю, досвід та враження дорослого життя, її уподобання та прагнення. Розробка проекту таких відносин зумовлена також ставленням матері до ще ненародженої дитини, приписуванням їй певних особистісних рис, характерологічних особливостей, здібностей. А вже після народження дитини відбувається реалізація виховання за розробленим початковим проектом. Передача та засвоєння психологічного проекту материнсько-дитячих відносин, як зазначає Н. Самоукіна, відбувається у двох формах: 1) пряма (вербальна) – сукупність висловів, які відображають ставлення матері до власної дитини, її вчинків та дій; 2) опосередкована (невербальна) – погляди, жести, пантоміміка, дотики, інтонація голосу, дії матері. Варто зазначити, що передача проекту може бути виражена жінкою як позитивним способом (створення матір'ю емоційного фону, за якого дитина конструює власний «Образ-Я», адекватну самооцінку, здійснюється прийняття власної особистості), так і негативним (реалізація матір'ю виховного впливу зумовлює сумніви дитини у власній самоцінності, формує невпевненість у собі та своїх силах). Отже, материнська поведінка, її дії та вчинки, вислови по відношенню до малюка створюють відповідний психологічний клімат, психоемоційний атмосферу виховання, що закладає основи формування особистості дитини.

Окрім того, дослідниця запропонувала основні одиниці передачі матір'ю проекту, позитивного або негативного ставлення до дитини, які обумовлені особливостями спілкування з малюком на різних рівнях. До них вона відносить наступні: 1) приписування поки невластивих дитині рис та якостей – позитивних (програмує прогресивний розвиток особистості) або негативних (реалізує регресивну лінію розвитку). А малюк у відповідності до цього справджує очікування матері, намагається відповідати заданому проекту; 2) піднесення – «Ти молодець! Вчинив правильно!» - сприяє формуванню у дитини адекватної

самооцінки, впевненості у власних силах, забезпечує прийняття активної життєвої стратегії або зниження – «Що ти розумієш! Слухай мене!» - провокує невпевненість, стан тривоги, зниження життєвої енергії, апатію; 3) створення зони свободи (висловлювання їй матір'ю довіри, яка передбачає орієнтацію дитини на самостійність, опору на себе та власні сили) або зони обмежень та заборон (транслює недовіру матері до дитини, а остання опиняється у ситуації психологічної залежності від дорослого); 4) оздоровлення (забезпечує дитину прагненням до самозбереження, впевненістю у здатності захистити себе у ситуації небезпеки, проявити активність у подоланні загрозливих факторів) та інвалідизація (формує пасивний стиль поведінки, дитина, отримуючи від матері відповідні «послання», оцінює себе як нездатну до самозахисту); 5) особливості взаємостосунків із соціальними оточенням, позицію та соціальний статус у відносинах з іншими людьми визначає позитивне або негативне порівняння матір'ю свого малюка з іншими дітьми.

Ми дотримуємося думки про надзвичайно важливу роль матері у формуванні особистості дитини та її повноцінному розвитку. Негативний вплив на дитину обумовлюється багатьма причинами – власним дитячим негативним досвідом, порушенням взаємостосунків з чоловіком та батьком дитини, незадоволеністю власним життям. Основне бажання матері – засвоєння дитиною позитивних культурних норм життя та реалізація їх у вчинках та діях. Тому розробка психологічного проекту материнсько-дитячих стосунків потребує від жінки уже у період вагітності своєрідного самоаналізу та критичного ставлення до своїх уявлень задля формування позитивного та адекватного «портрету» свого майбутнього малюка.

Важливим для реалізації материнства, на нашу думку, є фактор ставлення жінки до власної вагітності, її емоції та переживання в момент сповіщення про особливий стан та почуття, викликані фактом вагітності, відкладають значний відбиток як на особистісну сферу жінки, на формування тих чи інших її якостей (в залежності від позитивного чи негативного ставлення до майбутнього материнства), так і на плід, який надзвичайно чутливий до будь-яких проявів

поведінки та чуттєвих переживань матері. Тому вагомими виступають взаємовідносини матері та плоду в період вагітності, особливості тактильного контакту та спілкування.

Цікавим є діалогічний аспект взаємодії матері та дитини, запропонований українським науковцем та психологом Г. Дьяконовим [58]. Результати наукових досліджень, проведених під керівництвом науковця. Дали змогу виявити наявність значного розвивального потенціалу духовно-діалогічних відносин і цінностей у виховному впливі матерів на дітей. Зокрема, було звернено увагу на віртуальний діалог вагітної жінки з ще ненародженою дитиною. Ті майбутні матері, які здійснювали спроби спілкування зі своєю дитиною, які давали «портрету» майбутнього малюка позитивні й емоційно забарвлені характеристики, після народження немовля проявляли більш турботливе, душевне, чуттєве ставлення до нього. Виявляється, що діалогічне спілкування вагітної жінки з майбутньою дитино є однією з важливих умов здорового психоемоційного та духовного розвитку дитини. Таким чином, реалізація материнства починається з моменту діалогічної взаємодії мами з дитиною ще в утробу, яка успішно продовжується й після народження малюка.

Ґрунтовний аналіз сучасних досліджень у сфері материнства дозволяє нам свідчити про необхідність залучення до цього спілкування й майбутнього татуся, який за допомогою віртуального діалогу буде оволодівати досвідом взаємодії, проявом турботи та піклування про маля. Та й загалом місце та роль чоловіка у період вагітності жінки , його ставлення до дружини та майбутньої дитини відкладає значний відбиток на подальшу долю малюка. Роль батька не обмежується його біологічною участю у процесі створення нового життя, вона визначається системою соціальних взаємин у родині та за її межами, а також обумовлена соціокультурними нормами та традиціями. Теплі, лагідні та доброзичливі стосунки чоловіка з вагітною дружиною, створення затишної атмосфери сприяють гармонійному психологічному стану майбутньої мами, яким переймається й майбутній малюк. А це забезпечує успішний розвиток дитини та формування її базової довіри до навколишнього світу, адже злагоджені

взаємовідносини батьків – підґрунтя щасливого дитинства та подальшого становлення особистості. А от відсутність чоловіка, його байдуже або ж негативне ставлення до вагітності дружини та майбутньої дитини, прийняття ролі стороннього спостерігача призводить до нестабільного психоемоційного стану жінки, її занепокоєння та напруги, сприйняття майбутньої дитини як тягаря, що порушує нормальний перебіг вагітності і у подальшому відкладає відбиток на реалізацію батьками виховного впливу та у цілому порушує процес соціалізації дитини. Хоча й для чоловіка вагітність дружини є критичним періодом, важливим є доброзичливе ставлення до неї, прояв особливої турботи та піклування, зацікавленість станом жінки, а також залучення до взаємодії та спілкування з майбутнім малюком шляхом своєрідного віртуального контакту.

Повернемося все ж до розгляду феномена материнства, головним суб'єктом якого є жінка. Власне з цієї точки зору материнство розглядається у двох аспектах – по-перше, як частина особистісної сфери жінки, сфера її самореалізації, яка репрезентує сутність особистості; по-друге, як забезпечення оптимальних умов для розвитку, соціалізації та соціальної адаптації дитини.

Перший аспект демонструє материнство як ключовий, домінуючи момент індивідуального життя, власної картини світу, що відображає усвідомлення жінкою ролі матері головною сутністю «Я-концепції», пріоритетною життєвою позицією, ідеєю особистого життя, власним призначенням та сферою саморозвитку.

Так, українська дослідниця С. Ангелова прийшла до висновку, що у нашому сучасному суспільстві материнство є своєрідним стереотипом відображення сутності жінки [8]. Успішним вважають життєдіяльність жінки у тому випадку, якщо їй вдалося опанувати роль матері, реалізувати власний материнський потенціал. Тобто материнство постає своєрідною суспільною цінністю.

Окрім того, С. Ангелова наголошує на існуванні у суспільній свідомості рольового ідеалу матері, зміст якого відображає розуміння щодо успішного та ефективного опанування та реалізації цієї ролі. Рольовий ідеал матері вона

тлумачить як певну ідеальну модель, яка втілює вміння та дії, необхідні для опанування даною роллю, а також якості та риси характеру, якими повинна бути наділена жінка для успішного виконання материнських функцій [8, с. 14]. У зв'язку з цим дослідниця запропонувала типологізацію рольових ідеалів, які мають індивідуальні відмінності залежно від акценту орієнтацій: 1) нормативно-орієнтований ідеал, або «правильна матір», відображає уявлення про те, якою мати повинна бути і що має робити відповідно до своєї ролі; 2) емоційно-орієнтований ідеал віддзеркалює власні бажання, прагнення, уявлення та проекції особистості жінки стосовно реалізації нею ролі матері («гарна матір»); 3) результативно-орієнтований ідеал втілюється шляхом забезпечення умов повноцінного для повноцінного розвитку дитини, її соціалізації та адаптації у суспільстві, організації догляду та виховання малюка («корисна мати»).

Таким чином, материнство як процес самореалізації жінки пов'язане з визначенням материнського ідеалу, який зазвичай продиктований суспільною свідомістю і особливостями соціокультурного середовища, та власними активними діями, спрямованими на успішне оволодіння та втілення даної ролі. А оптимальне поєднання рольових ідеалів забезпечить ефективне виконання материнських обов'язків.

Оскільки саморозвиток особистості, зокрема й гендерний її аспект, викликає особливий інтерес, важливою проблемою формування материнської сфери постає самоідентичність жінки в цей період, особливості становлення її «Я-концепції». Материнство для жінки, з моєї точки зору, посідає одну із сфер самореалізації, яка допомагає їй розвивати свою особистість, підтвердити власну значущість. З народженням дитини початковий період виконання материнської ролі найчастіше стає для жінки єдиною та найважливішою діяльністю. Вона поринає у світ малюка, повністю занурюючись у турботу та піклування про нього. Це пов'язано з його безпорадністю та неможливістю вижити без належного та повноцінного догляду найближчих людей, в першу чергу матері. Таким чином, мати уявляє себе з дитиною як цілісний образ, єдине ціле. Подібний процес ідентифікації та особливості усвідомлення себе жінкою на

ранніх етапах материнства є нормальним явищем. З дорослішанням дитини жінка починає послаблювати прив'язаність до неї, усвідомлювати особистість дитини, її часткову незалежність та прагнення до самостійності, що, безперечно, спонукає її до пошуку себе, власної особистості, активізує процеси ідентифікації, пов'язані з професією, творчістю, певними захопленнями.

Теоретичним аналізом цього питання займалася українська дослідниця Д. Савенко, яка запропонувала модель самоідентичності жінки в період раннього онтогенезу дитини. Структурними компонентами ідентичності матері виступають наступні: когнітивний компонент, який передбачає уявлення жінкою себе як окремої особистості на ранніх етапах розвитку дитини, усвідомлення своєї індивідуальності і розуміння того факту, що для дитини відкривається новий світ, який не обмежується взаємодією з матір'ю; афективний компонент проявляється у гендерній самооцінці, яка передбачає появу у жінки прагнення бути собою, приділяти собі час; конативний компонент передбачає особливості поведінкових реакцій жінки, побудову планів та їх реалізації, які проявляються у трьох сферах: організмі (належна увага власному здоров'ю), середовищі (залучення жінки до різноманітних сфер соціального життя, в тому числі й сім'ї) та діяльності (оптимальне поєднання функціональних обов'язків – материнських, подружніх, професійних, суспільних) [158] .

Узагальнення наукових даних дозволяє дійти висновку, що поява дитини змінює уявлення жінки про себе та своє призначення у найближчій перспективі. Роль матері кардинально змінює особистість жінки, впливає на ідентифікацію та формування власного «Образу-Я». Її саморозвиток та самореалізація звужуються до необхідності належного виконання 82 батьківських обов'язків, здійснення піклування та турботи про дитину. Але, ми вважаємо, лише за умови успішної особистісної ідентичності в період раннього віку своєї дитини жінка спроможна буде укріпити власну «Я-концепцію», проявити свою індивідуальність у всіх сферах життєдіяльності, а також забезпечити належні умови для розвитку та становлення особистості дитини, її соціалізації, виховання та навчання.

На нашу думку, доречно акцентувати увагу на феномені материнства як процесі забезпечення оптимальних умов та факторів розвитку, становлення та соціалізації особистості дитини. Роль матері у житті дитини неоціненна – вона забезпечує почуття безпеки та комфорту з перших днів життя, огортає любов'ю та ласкою, здійснює вплив на формування у малюка почуття власної цінності, прагнення до побудови та досягнення поставлених цілей, сприяє налагодженню стосунків з найближчим соціальним оточенням, а також забезпечує здатність реалізувати свій творчий потенціал та досягти щастя у житті. Поведінка, окремі вчинки, характер, темперамент матері, її взаємостосунки з оточуючими і безперечно ставлення до власної дитини створюють те середовище, в якому маленька людина здобуває перший досвід, який закладає підґрунтя усього подальшого життя особистості. Емоційна прив'язаність матері з дитиною, особливо в перші роки життя, забезпечує формування у малюка почуття захищеності та довіри до оточуючого світу, що сприятиме у майбутньому побудові ефективних взаємовідносин у соціальному середовищі. Якість виконання материнських функцій у перші місяці життя дитини має величезний вплив на становлення її особистості. Вкладені в дитину батьками, особливо матір'ю, «ресурси» проявлятимуть себе протягом усієї життєдіяльності людини. Тому варто забезпечити належний догляд, піклування та опіку про дитину в перші роки її життя. Сприяння фізичному, інтелектуальному, емоційному та духовному розвитку дітей, забезпечення родинного затишку, взаємна любов батьків стають запорукою формування повноцінної особистості.

Польський психолог А. Вєя надзвичайну вагому роль у розвитку та вихованні дитини надає матері, акцентуючи при цьому увагу на її мудрості. Найважливіша її місія – вчасно помітити та задовольнити емоційні потреби малюка – у любові, яка має бути безумовною, та почутті безпеки. А. Вєя визначила роль матері та її вплив на формування особистості на різних етапах розвитку дитини [225, с. 44-50]. Так, мама малюка створює для нього безпечні та комфортні умови життєдіяльності – задоволення фізіологічних потреб (вчасне годування, зміна пелюшок, дотримання режиму активності та сну) та емоційних

і духовних (тактильний контакт, поцілунки, посмішки, обійми). Мама дитини раннього віку сприяє формуванню у неї почуття власної цінності, створює умов для забезпечення самостійності дитини. Мама дошкільняти має підтримувати творчу ініціативу дитини, формувати у дитини здатність приймати відповідальність за свої вчинки, що активізує у дитини прагнення чинити добро та запобігати вчинків та дій, які приносять шкоду. Мама молодшого школяра має допомогти дитини успішно увійти у новий соціальний простір, де з'являється взаємодія з однолітками та вчителем, засвоїти норми та цінності нового середовища. Мама підлітка має стати другом та порадником для своєї дитини. Важливо і необхідно надати дитині свободу у певних сферах її життєдіяльності, дати можливість відчути дорослість та незалежність. Мама дорослих молодих людей має відпустити та підтримувати їх у процесі входження у самостійне життя, прийнятті важливих рішень щодо вибору професійної діяльності, побудови стосунків з коханою людиною.

Таким чином, стає зрозумілим, що роль матері надзвичайно цінна для дитини протягом усього її життя, але вплив та особливості поведінки по відношенню до дитини визначаються етапом її розвитку. Тому важливим для матері є розуміння та вміння будувати адекватну лінію поведінки щодо розвитку дитини та процесу виховання, орієнтуючись на її вік та домінуючі потреби.

Уже в ранньому віці у дитини починають закладатися основи соціальних контактів, формуватися здібності побудови соціальних взаємовідносин з найближчими людьми, малюк починає оволодівати навичками ефективної взаємодії та комунікації на основі цілого комплексу соціальних норм. Значна роль у цьому процесі належить матері, адже саме вона є первинним агентом соціалізації, оскільки піклується про створення належних умов для виховання та навчання дитини, залучає її до соціокультурного середовища, сприяє засвоєнню соціальних норм, правил, традицій та звичаїв, тобто забезпечує оволодіння соціальним досвідом шляхом залучення до системи соціальних відносин. Звичайно, перший контакт, в тому числі і соціальний, виникає у малюка з мамою. Тому надзвичайно важливою стає позитивна духовна взаємодія між ними у

перші хвилини після народження. Так, зарубіжний науковець Ф. Хорват зазначає – «материнська любов, віддане ставлення матері до дитини, постійна турбота, її слова, міміка, жести, увесь комплекс емоційних проявів викликають навіть у малюка відповідні позитивні реакції, які переростають з часом у міцні духовні зв'язки з матір'ю та іншими людьми» [201, с. 70]. Дійсно, ставлення матері до малюка – це проекція на майбутнє особливостей соціальних взаємостосунків дитини з її оточенням. Досвід перших років спілкування та взаємостосунків з мамою дитина засвоїть та відтворюватиме у дорослому житті, у власній родині, передасть майбутнім поколінням.

Важливою для дитини постає можливість бути залученим до широкого кола соціальних контактів, будувати з іншими людьми стосунки на основі духовного начала. І стосується це, в першу чергу, саме родини, яка власними впорядкованими відносинами на основі доброти, щирості та поваги програмує в уявленні дитини образ бажаних взаємостосунків в соціальному оточенні.

Варто зауважити, що на розвиток малюка, формування його особистості, процес соціалізації значний вплив здійснює стиль життя та особистісна позиція матері. Дитина надзвичайно чутлива до поведінкових реакцій матері, її домінуючого емоційного стану та почуттів вже з перших днів життя. Особливості життєдіяльності та психологічна атмосфера, створені матір'ю навколо себе, повністю поглинають й малюка, засвоюються ним на неусвідомлюваному рівні. Вибір та реалізація жінкою конкретної життєвої позиції, стилю життєдіяльності зумовив науковців до розроблення типології матерів стосовно особливостей здійснення виховного впливу та характеру взаємостосунків з дитиною.

Так, український науковець Н. Денисевич запропонувала типологію матерів, в основу якої покладено особливості їх взаємодії з немовлятами:

1) орієнтація на дитину, в процесі взаємодії з немовлям вони орієнтують в першу чергу на його потреби та психоемоційний стан, враховуючи при цьому особистісні та вікові особливості дитини. Їх ставлення до малюка сповнене ласки та турботи;

2) орієнтація на себе під час взаємодії з дитиною. Вони здійснюють піклування про маля, але орієнтуються в цьому процесі на власні знання та уявлення щодо виховання, не враховуючи при цьому особистісні та вікові особливості немовляти;

3) сенситивно-чутливі матері відносяться до третього типу – орієнтація на власний внутрішній світ, низький рівень активності, що провокує й низький рівень впливу на стан малюка. Вони мають позитивне ставлення до себе як до жінки, але сприйняття себе як матері має негативні тенденції;

4) матерям четвертого типу властиві високий рівень напруги та негативне ставлення до себе, прояви байдужості, відсутність прихильності до дитини, низький рівень турботи та теплоти про неї [51] .

Запропонована типологія матерів свідчить про наявність взаємозв'язку ставлення жінки до себе як до особистості, сприйняття себе у ролі матері та особливостей взаємостосунків з дитиною немовлячого віку. А враховуючи той факт, що мама є найголовнішою людиною для малюка на перших етапах його життя, будь-які її поведінкові та емоційні прояви життєдіяльності відкладають відбиток на формуванні особистості дитини.

Здійснила спробу описати особливості реалізації ролі матерів і польський психолог А. Вєя. Дослідниці вдалося виявити сім типів матерів, найбільш характерних для європейського соціокультурного середовища [32, с. 67-75]: 1) емоційно відсутня мама, для якої характерним є наявність значної емоційної дистанції з власною дитиною, що викликано відсутністю умінь проявляти власні почуття та будувати емоційні стосунки з близькими; 2) надмірний контроль та опіку над дитиною здійснюють мами другого типу. Прагнення уберегти дитину від зовнішніх впливів «ворожого» світу, виконання за неї елементарних обов'язків зумовлює формування у дитини егоїстичних рис, залежної від матері поведінки, відсутність самостійності у власній життєдіяльності. Дитина втрачає власне «Я», оскільки надмірна турбота матері не дозволяє їй бути самою собою: 3) вимоглива мати, яка висуває малечі конкретні вимоги і необхідність їх задовольняти. Дитина має відповідати очікуванням матері, її прагненням та

уподобанням. Відсутність безумовної любові, прийняття та підтримки дитини у будь-якій ситуації – найголовніша проблема мам даного типу; 4) для четвертого типу мам характерним є авторитаризм. Вона, незадоволена та розчарована життям, прагне від дитини безкомпромісного виконання встановлених нею формальних правил, що ґрунтується на обов'язковому їх дотриманні. Така дитина прагне материнської любові та підтримки, в той же час вибачаючись за те, що живе; 5) мами п'ятого типу виконують роль охоронця й керівника. Представниці даного типу живуть у стані постійного напруження, страху та переконаності у ворожості зовнішнього світу. У зв'язку з цим виховання дитини сповнене різноманітних правил, які забезпечить безпеку та захистить від загроз навколишньої дійсності. Малеча не лише втрачає можливість опанувати незалежністю від матері та самостійністю, а ще й сприймає її негативний стан, почуття страху, недовіри до світу та людей; 6) непослідовна і непередбачувана мама, найхарактернішою ознакою якої є емоційна незрілість. Прояви непослідовності у власній поведінці, непередбачувані вчинки та дії, неконтрольовані емоційні реакції не дозволяють їй сформувати чітку систему дисципліни для дитини. Виховний процес сповнений спонтанністю, неоднозначними рішеннями, суперечливими вимогами. Дитині досить часто доводиться брати на себе відповідальність за виконання батьківських обов'язків, з якою вона просто не в змозі впоратися. Дитина прагне перебувати у своєму природному стані – ролі дитини, отримувати любов, турботу та піклування; 7) сьомий тип – проявляє щиру та безмежну любов до дитини, безумовно приймає її, допомагає дитині пізнати себе, спонукає до реалізації особистісного потенціалу. Така мама формує у дитини почуття власної цінності та сприяє становленню зрілої особистості.

Звичайно, охарактеризовані типи матерів у «чистому» вигляді зустрічаються рідко, найчастіше спостерігаються різноманітні комбінації характерних особливостей матері, а також виховних впливів, здійснюваних по відношенню до дитини. Але з вищезазначеного зрозуміло, що переважна більшість типів матерів не відповідають істинному образу материнства,

реалізація материнських функцій жінками не лише не забезпечує повноцінний розвиток особистості дитини, що відображається як на фізичному, так і на психологічному стані дитини, а й завдає шкоди.

Дійсно, у сучасному світі материнство знаходиться під потужним впливом різноманітних соціокультурних стереотипів, що нерідко супроводжується хибним уявленнями молоді щодо материнської ролі. Це викликано протиріччями між ідеалістичним культивуванням суспільством значимості материнства для жінки та реальною ситуацією сучасності, яка демонструє першочергове значення досягнення успіхів у професійній діяльності та кар'єрі, матеріального достатку, престижу, тим самим відсуваючи реалізацію материнської ролі на другий план. Окрім того, виконання жінкою у житті різноманітних ролей (подружніх, господарських, професійних) може призвести до сприйняття нею материнства як обмежуючого фактора для власного особистісного розвитку. Складність може викликати й безпосереднє виконання материнської ролі, адже воно передбачає не лише наявність сукупності знань та уявлень у відповідності до культури українського народу, а й умінь і навичок здійснювати піклування про малюка, забезпечувати його розвиток і, безперечно, мотивації та бажання самої дівчини реалізувати себе у ролі матері.

У зв'язку з цим надзвичайно розповсюдженою проблемою виступає девіантне материнство, яке знаходиться у полі зору сучасних науковців [14, 19, 80, 141]. Воно розглядається як відхилення від норми, відходження від повноцінної реалізації материнських функцій. Сутність девіантного материнства полягає у порушенні материнської поведінки по відношенню до дитини, неналежному ставленні до особистості малюка та його здоров'я, що заважає формуванню позитивного образу «Я» дитини, відображається у порушеннях нормального процесу розвитку та в подальшому ускладнює її соціалізацію. Варто зауважити, що девіантне материнство може проявлятися у різних формах: негативне ставлення до власної вагітності; відмова від малюка; уникання від виконання материнських обов'язків; зневага та прояви будь-яких видів насилля до дитини; відсутність доброзичливих материнсько-дитячих взаємовідносин,

наслідком якого стає порушення емоційного та фізичного благополуччя дитини, повноцінного розвитку особистості. Відхилення від оптимального процесу реалізації материнства дослідники пов'язують з порушенням готовності жінки до материнства. Так, українські науковці О. Новікова та В. Зенцова запропонували перелік характерних особливостей жінок, неготових до прийняття материнської ролі та схильних до проявів девіантного материнства [124]: ігнорування симптомів вагітності; відсутність емоційної близькості з малюком; байдужість матері до дитини; відсутність навичок та бажання забезпечити сприятливі для повноцінного розвитку дитини умови; нерозуміння матір'ю психологічних особливостей дитини на різних етапах її розвитку; агресивні реакції по відношенню до дитини, які спричиняють фізичний та психологічний дискомфорт, у поєднанні з проявом негативних емоцій та почуттів; негативний емоційних настрій, пов'язантй з думками про дитину; формальне виконання материнських функцій без належної емоційної підтримки; несприйняття себе у ролі матері. Таким чином, неготовність жінки до материнства, відсутність у неї емоційно-ціннісного ставлення до дитини, прояви девіантних форм поведінки по відношенню до неї постають причинами порушення нормального розвитку дитини та її ефективної соціалізації у суспільному середовищі.

Особливо гостро постає проблема ранньої вагітності та материнства, яка наразі є надзвичайно поширеною. В цьому випадку мова не йде про заплановану вагітність і бажану дитину, домінуючу роль грає фактор випадковості або ілюзорних уявлень. Так, українська дослідниця О. Бацилєва зазначає, що вагітність у ранньому віці часто уявляється дівчині одним із засобів досягнення незалежності, почуття дорослості та зрілості, але так чи інакше є результатом порушеного, інфантильного формування материнської сфери, що пов'язано з відсутністю позитивного комунікативного досвіду між матір'ю та дочкою [14, с. 54]. У зв'язку із соціальною та психологічною незрілістю неповнолітні матері стикаються з комплексом проблем: осуд та негативне ставлення найближчого оточення, неможливість продовження навчання і, що викликає особливе

занепокоєння, неготовність до реалізації ролі матері. Окрім того емоційний стан дівчини, для якого зазвичай характерним є пригнічений настрій, підвищена вразливість, розчарованість, виступає провокуючим фактором байдужого ставлення до власної дитини та її здоров'я, формування неадекватної поведінки по відношенню до малечі, нестабільного психологічного материнського статусу. А це, у свою чергу, перешкоджає формуванню у неповнолітніх матерів відповідального ставлення до батьківства, ефективному виконанню материнських обов'язків та забезпеченню сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини, починаючи з народження.

Вагоме місце у сучасному світі посідає й проблема одинокого материнства, причина якої розлучення або виїзд батька на роботу за кордон. Мати, як зазначає польська дослідниця Б. Скочинська-Прокопович, не в змозі повної мірою компенсувати відсутність батька у родині, оскільки він є взірцем для наслідування чоловічих моделей поведінки для сина, джерелом надійності та впевненості для доньки [224]. Тому відсутність повноцінної родини накладає відбиток на особливості формування особистості дитини.

У реальній дійсності сьогодення одним з проявів кризи материнства можна вважати, на нашу думку, явище добровільної бездітності (child-free). Як зазначає російський дослідник Н. Узлов, прийняття дорослими людьми ідеї добровільної бездітності проявляється у вільному житті, наповненому свободою, насолодою, можливістю для творчості, кар'єрного зросту, отримання задоволення від подружніх стосунків [186]. Життя з дітьми представники даного руху вважають сповненим різноманітними обмеженнями, зайвою відповідальністю та труднощами. Причинами подібної життєвої позиції, на нашу думку, можна вважати інфантилізм, егоїзм, психологічну та соціальну незрілість, що відображається у прагненні піклуватися про особистісний комфорт та задоволення власних потреб.

Дослідженням причин свідомої відмови жінок від прийняття материнської ролі займалася російська дослідниця О.Захарова [70]. Вона проаналізувала домінуючі тенденції, які створюють ризик формуванню позитивного ставлення

жінок до материнства, та виокремила причини прийняття жінками позиції «child-free», розділивши їх на чотири рівні. На першому рівні – особистісному – причинами свідомої відмови жінок від материнства є висока цінність власного «Я»; значимість емоційного спілкування та відносин, в яких особистість виступає як споживач емоційного тепла та турботи, тоді як роль матері передбачає виступати джерелом піклування дитини; прагнення до професійної самореалізації та гедоністична направленість життєдіяльності.

На рівні сімейної системи – проявляється в надмірній опіці, культивуванні цінності особистості дитини, що може призвести у майбутньому до формування у дорослої жінки егоїстичних тенденцій, інфантилізму. Народження дитини втрачає емоційно-ціннісне значення.

Рівень екзосистеми яскраво демонструє підвищення соціальної активності жінки у сучасному світі. Тому все частіше спостерігається відмова жінок від реалізації материнства на користь професійної діяльності та кар'єрних досягнень.

Макрорівень у цілому демонструє негативну тенденцію у сфері материнства, зумовлену підвищенням рівня життєдіяльності, зростом домагань та стандартів життя, бажанням молоді задовольняти гедоністичні потреби, що гальмує прагнення пізнати радість материнства та батьківства.

У зв'язку з цим надзвичайно важлива роль належить заходам, спрямованим на відродження та відновлення цінності материнства серед молоді, формування мотивів побудови родини та народження дітей, прагнення виховувати їх у любові, добробуті та позитивній атмосфері.

Таким чином, проаналізувавши проблему материнства, варто зазначити, це одне з найголовніших призначень кожної жінки – продовження людського роду, закладене природою, але при цьому модель материнства визначається соціокультурними особливостями, соціальними стереотипами і, врешті-решт, менталітетом конкретного народу. Та в будь-якому випадку факт впливу взаємовідносин матері з малюком на життєву позицію дитини, її соціалізацію у суспільному середовищі залишається беззаперечним. Саме від найближчої

людини – мами, її виховного потенціалу, прагнення дарувати любов та радість залежить фізичний та психологічний розвиток дитини, соціальне та духовне формування особистості. Виховання малечі здійснюється від самого народження у соціальному середовищі родини, атмосферу якої в більшій мірі визначає жінка. Її позиція щодо самореалізації у сфері материнства, прагненні виховувати та сприяти розвитку малюка закладає основи відповідального ставлення до батьківських обов'язків. Жінка спрямовує вектор ефективної реалізації батьківства, оскільки саме вона є тим джерелом, яке сповнює новонароджену дитину любов'ю та життєздатною енергією. Материнство закладає підґрунтя відповідального ставлення до батьківства. Тому надзвичайно важливим завданням постає формування у молоді позитивної мотивації до опанування ролі батьків, розвиток щирих почуттів до малюка, прищеплення навичок догляду та піклування про маля. І, що не менш важливо, донести думку, що виконання батьківських функцій, зокрема материнства, не створює обмеження для самореалізації, а навпаки, дає змогу розкрити свій потенціал ще в одній сфері, адже різноманіття діяльностей, виконанням яких займається людина, надає відчуття емоційної насиченості.

1.3 Сучасний рівень відповідального ставлення до батьківства у студентів

Високоосвічена, інтелектуально та духовно розвинена особистість – ідеал українського громадянина на сучасному етапі розвитку нашої країни та у світлі її євроінтеграційних прагнень. Якісна освіта має стати запорукою успішного майбутнього української держави. Так, у Законі України «Про освіту» зазначається, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» [65, с. 1]. Підтвердження цьому – реформування освіти, яке простежується в оновленні її змісту, удосконаленні навчальних програм, орієнтації на суспільні потреби в умовах глобальної конкуренції. Окрім того, у відповідності до Національної доктрини розвитку освіти держава має забезпечувати «виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється» [187, с. 1]. І, безперечно, держава покликана забезпечити здобуття відповідної професії, підготовку кваліфікованих кадрів у певній сфері діяльності, здатних до активної та творчої реалізації здобутих умінь та навичок, професійного саморозвитку та самоосвіти.

Це призначена здійснювати освіта, яка «передбачає формування та розвиток професійних компетентностей особи, необхідних для професійної

діяльності за певною професією у відповідній галузі, забезпечення її конкурентоздатності на ринку праці та мобільності, перспектив її кар'єрного зростання впродовж життя» [67, с. 1].

Але важливо пам'ятати, що ситуація сьогодення диктує особливі вимоги – це орієнтація на освічену особистість, збагачену морально і духовно, культурно виховану людину, яка володіє здатністю до гнучкості у динамічних умовах сучасності. У зв'язку з цим український дослідник С. Гончаренко акцентує увагу на необхідності фундаменталізації професійної освіти. Ми підтримуємо його думку стосовно того, що професійна освіта хоча й є процесом і результатом професійного становлення особистості, що супроводжується оволодінням знань, умінь і навичок з конкретних професійних спеціальностей, але не зводиться до вузького суто професійного визначення. У школі надзвичайна роль належить особистісному і соціальному розвитку та становленню студента як особистості здобувача освіти, необхідності інтелектуального та духовного її збагачення. Це покликана забезпечити, на думку науковця С. Гончаренка, фундаменталізація освіти – підґрунтя системної та цілісної вищої освіти, мета якої реалізація наступних функцій: «системний рівень пізнання дійсності, здатність бачити та досліджувати механізми самореалізації і саморозвитку явищ і процесів; формування найбільш істотних, стійких, довготривалих знань, які лежать в основі цілісного сприймання сучасної наукової картини світу; формування цілісного, енциклопедичного погляду на сучасний світ і місце людини в усьому світі; оволодіння основами єдиної людської культури в її природничо-науковій і гуманітарній площинах; створення бази професійної культури і професійної майстерності; формування потреби в самоосвіті» [44, с. 170-171]. Таким чином, фундаментальна вища освіта має бути особистісно-орієнтованою, яка покликана забезпечити суспільство високопрофесійними, культурно та морально збагаченими спеціалістами.

Роль професійної освіти і навчання, на думку української дослідниці В. Радкевич, полягає у прогнозуванні, формуванні та розвитку професійної компетентності майбутніх спеціалістів, їхніх особистісних та професійно

важливих якостей; вихованні громадянської та соціально-правової активності, виробленні енергоефективного стилю професійної діяльності [150]. Можливо, не кожному випускнику закладу вищої освіти доведеться працювати у сфері, яка відповідає його освіті, але ж кожному бути людиною, яка має чітку громадянську позицію та особистісну ієрархію цінностей.

На нашу думку, варто зазначити й головну мету освіти. Завдяки аналізу нормативно-правової бази у галузі освіти українська дослідниця Ю. Грищук конкретизувала головну мету професійної освіти у трьох напрямах: 1) створення сприятливих умов для оволодіння особистістю сукупністю знань, умінь і навичок у сфері професійної діяльності з подальшим отриманням кваліфікації, що сприяє участь молодої людини у суспільно-корисній праці. Освіта при цьому розглядається дослідницею як засіб самореалізації особистості; 2) виховання та становлення соціально активної, зрілої особистості, яка у своїй життєдіяльності керується загальнолюдськими нормами та правилами, культурно-національними цінностями, здатна до активної перетворювальної діяльності у всіх сферах свого життя, спроможна нести відповідальність за власні вчинки; 3) задоволення першочергових потреб виробництва у кваліфікованих і високоосвічених працівниках, з високим рівнем професійної мобільності, різнобічними професійними знаннями і навичками та широким колом кругозору [48]. У зв'язку з вищезазначеним стає зрозумілим, що освіта покликана не лише на підготовку професійних, кваліфікованих робітників, а, перш за все, на формування та становлення освіченої, соціально активної особистості, інтелектуально та духовно збагаченої, із системою загальнокультурних цінностей та прагненням до самореалізації в усіх сферах життєдіяльності. Гуманізація системи професійної освіти – вагомий крок до розвитку українського суспільства у світлі євроінтеграції.

Навчання у закладах вищої освіти демонструє початок самостійного життя особистості, здатність до прийняття власних рішень та їх реалізації, побудови життєвої перспективи та планів на майбутнє, які стосуються як особистісного, так і професійного становлення.

Зазвичай студентами вищої освіти є випускники 9-х та 11-ти класів. Цей віковий етап розвитку особистості охоплює період ранньої юності (з 14-15 до 18 років). Він характеризується переходом особистості від дитинства до дорослості, оволодінням самостійністю, відповідальністю. І хоча самостійність юнака є ще досить відносною у зв'язку з матеріальною залежністю від батьків, відсутністю стабільного соціального положення та професійного статусу, все ж відбувається прагнення побудови життєвої перспективи та формування світогляду, вирішення власних життєвих проблем.

Як зазначає російська дослідниця та психолог В. Мухіна, юність є тим періодом, який забезпечує становлення людини як особистості, «коли юнак, перебуваючи на шляху онтогенетичної ідентифікації уподібнення іншим людям, присвоїв від них соціально значущі властивості особистості, здатність до співпереживання, до активного морального ставлення до людей, до самого себе і до природи; здатність до засвоєння конвенційних ролей, норм, правил поведінки в суспільстві» [119, с. 422]. У зв'язку з цим спостерігаються якісно нові особливості побудови соціальних контактів та взаємовідносин.

Соціальна ситуація розвитку обумовлена перебуванням на порозі вступу у самостійне життя. Завершення первинної соціалізації створює умови для визначення свого місця в житті, прагнення намітити «траєкторію руху». Найважливішою задачею цього віку є самовизначення у пріоритетних сферах життєдіяльності – особистісній, професійній, соціальній, моральній, екзистенційній. У зв'язку з цим відбувається формування своєрідної внутрішньої позиції, що відображається направленістю у майбутнє, оцінкою теперішнього крізь призму бажаного та очікуваного.

Провідною діяльністю у ранньому юнацькому віці є навчально-професійна, що виконує особливо важливе значення у випадку прийняття рішення вступу у заклад вищої освіти та опанування відповідною до власних уподобань та інтересів професією. Доречним вважаємо зазначити і новоутворення даного вікового періоду. Психологічним надбанням ранньої юності є розвиток самосвідомості, відкриття внутрішнього світу та усвідомлення

своїх особливостей, що пов'язано з прагненням пізнати усі аспекти власної особистості. У цьому віці відбувається формування особистісної ідентичності, яка проявляється у почутті індивідуального самоототожнення та єдності. Таким чином, новоутворенням даного вікового етапу є рефлексія як аналіз юнаком власного психічного стану. Окрім того, до психологічних надбань належить проектування життєвої перспективи, самовизначення щодо професійної діяльності, активне формування світогляду, поступове входження у різноманітні сфери життєдіяльності.

У період ранньої юності починає формуватися система переконань, яка відображає ціннісні орієнтації особистості, її ставлення до оточуючого світу. Але в силу вікових особливостей система світоглядних позицій молоді досить нестійка, погляди суперечливі, особистісні позиції можуть відображати цілком протилежні точки зору. У зв'язку з цим юна особа потребує підтримки найближчого оточення, в першу чергу – значимих дорослих, у розвитку власної особистості, у виборі життєвого шляху, свого місця у соціальній ієрархії, реалізації суспільно корисної діяльності, а відтак – і у формуванні стійкої та цілісної системи поглядів.

Формування життєвих планів постає характерною особливістю особистості раннього юнацького віку. Це стосується як і майбутньої професійної діяльності, так і особистісного становлення, реалізації себе у різних сферах життєдіяльності. Але проблема полягає в тому, що особистість, окреслюючи ідеал бажаного майбутнього, не замислюється над шляхом його досягнення, задовольняючись лише результатом. На цьому наголошує й російський дослідник І. Кон – «життєвий план в точному сенсі цього слова виникає у тому випадку, коли предметом роздумів постає не лише кінцевий результат, але й способи його досягнення, шлях, якого людина має намір дотримуватися, й ті об'єктивні та суб'єктивні ресурси, які їй для цього необхідні…Життєвий план – це план діяльності» [81, с. 191]. Молодій людині для власного самовизначення важлива не лише наявність когнітивної складової образу майбутнього, а й безпосередні кроки задля його реалізації. Так, український дослідник В.

Сметаняк розглядає самовизначення в ранньому юнацькому віці як збалансоване поєднання трьох складових компонентів [169, с. 179]: «1) афективний, який спрямовує поведінку особистості в обраному напрямку; 2) когнітивний компонент забезпечує спрямованість особистості усіма необхідними ресурсами задля досягнення поставленої мети; 3) конативний компонент зумовлює реалізацію особистістю вибору шляхом поєднання афективно-когнітивного прагнення». На думку науковця, особистість реалізує себе повноцінно та повною мірою лише у випадку здійснення дії, обираючи таким чином індивідуальний шлях самовизначення та самореалізації.

У зв'язку з цим варто зазначити, що у роботі зі студентами закладів вищої освіти важливим є не лише кваліфікована діяльність педагогічних працівників щодо оволодіння теоретичними знаннями та практичними уміннями обраної професії, а й створення умов для активізація потенційних ресурсів особистості, які сприятимуть продуктивній реалізації обраного життєвого шляху студента як особистості здобувача освіти. А розвиток готовності до життєвого самовизначення, який включає не лише професійне становлення, передбачає формування ієрархії життєвих цінностей, вольової сфери, самостійності і відповідальності. Таким чином, навчально-виховний процес у закладах вищої освіти має бути спрямований на формування не лише професійних компетенцій, які сприятимуть ефективному оволодінню професійною діяльністю, а й безперечно на формування ключових компетенцій, мета яких – забезпечення готовності до виконання різноманітних соціальних ролей, в тому числі і батьківських.

Так, українські дослідники організації та вдосконалення навчально-виховного процесу у закладах освіти Л. Сушенцева [180] та С. Ткачук [184] виокремлює наступні ключові компетентності студентів освіти, які мають надпрофесійний характер: комунікативна (навички ефективного ділового та неформального спілкування, інтерес до людей, здатність налагоджувати контакт), когнітивна (організація діяльності щодо оволодіння новими знаннями та навичками, прагнення до пошуку нової інформації, самоосвіта, самопізнання),

соціально-психологічна (здатність встановлювати нормальні відносини з людьми, співпраця, продуктивна взаємодія в команді) управлінська (вміння розв'язувати проблеми, ефективне планування та виконання дій задля отримання очікуваного результату), креативна (здатність вирішувати нестандартні завдання, здібність до творчості), компетентність у підприємливості (практична кмітливість на ринку праці, здатність активно діяти), інформаційно-комп'ютерна (володіння інформаційними технологіями, здатність накопичувати, систематизувати та узагальнювати інформацію), компетентність у збереженні особистого здоров'я (здатність підтримувати здоровий спосіб життя, прагнення до саморозвитку, відмова від шкідливих звичок, заняття фізичною культурою). Ми схиляємось до думки, що в цілому важливим результатом навчально-виховної діяльності закладів вищої освіти є формування у студентів так званої життєвої компетентності, яка, за визначенням І. Ящука, є знаннями, вміннями, життєвим досвідом, необхідним для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення власного життя [216]. Це, безперечно, стосується розвиненої здатності особистості до самореалізації у найрізноманітніших сферах життя, в тому числі і у сферах подружніх та батьківських стосунків; прийняття і дотримання норм, правил, цінностей суспільного життя; здобуття практичного, морального та духовного досвіду в процесі навчання.

Надзвичайно важлива роль у забезпеченні ефективної роботи щодо підтримки студентів у самореалізації, допомоги їм у формуванні світогляду, визначення життєвої позиції покладається на педагогічних працівників, які забезпечують, окрім навчального, й виховний процес, а також соціально-психологічну службу навчального закладу, спеціалісти якої забезпечують психологічний супровід становлення особистості здобувача освіти закладів вищої освіти.

У зв'язку з цим педагоги мають вдосконалювати власну підготовку, займатися самоосвітою та саморозвитком з метою відповідності сучасним запитам молодого покоління. Так, українська дослідниця Н. Ничкало пропонує ідеї підготовки педагогів для сучасної професійної школи: забезпечення

власного особистісного розвитку, включаючи вдосконалення знань і навичок; забезпечення ефективного управління навчально-виховним середовищем; усвідомлення цінностей та установок, які ведуть до створення здорового людського суспільства; вміння слухати та допомагати слушною порадою окремим категоріям дітей; вміння працювати з батьками та іншими членами громади; вміння використовувати різні педагогічні методи та технології [122].

Окрім того, ми підтримуємо думку українських дослідників Р.Гуревича й М. Кадемія, що однією з важливих умов становлення професійної компетентності педагога є психолого-педагогічні здібності, а саме здатність здійснити діагностику розвитку студента який отримує вищу освіту, наявність системи стимулювання мотивації до діяльності, визначення критеріїв компетентності, наявність рефлексії [49]. Вагоме місце посідає й професійно-етична культура педагогічних працівників, серед основних компонентів якої, на думку А. Капської, аксіологічний (сукупність педагогічних цінностей), технологічний (спосіб реалізації соціально-педагогічної діяльності), творчий (прояв професійної творчості) та особистісний (спосіб реалізації здібностей, інтересів, соціального досвіду особистості) [221, с. 252-253]. Таким чином, компетентний педагог з прагненням до самоосвіти, гнучким мисленням, творчими здібностями, високим рівнем професійно-етичної культури, розумінням актуальних психологічних проблем сучасної молоді здатен до ефективної організації виховної роботи зі студентами.

Важливе завдання при цьому належить й соціально-психологічній службі закладу вищої освіти. Здійснення психологічного супроводу забезпечує повноцінний розвиток особистості здобувача освіти, підвищує його адаптивні можливості у сучасній динамічній соціальній реальності, створює умови для успішної реалізації власних можливостей у різних сферах життєдіяльності (особистісній, професійній, соціальній, сімейній). Так, українська дослідниця проблеми психологічного супроводу студентів закладів професійної освіти Є. Єгорова виокремлює наступні напрями психологічного супроводу: 1) моніторинг психологічного статусу здобувача професійно-технічної освіти

(психологічні особливості, проблеми особистісного чи навчального характеру); 2) розробка програм професійного становлення студентів зі створенням оптимальних психолого-педагогічних та соціальних умов для їхнього навчання; 3) розробка корегувальних програм для студентів освіти з проблемами у професійному навчанні; 4) робота зі студентами, які мають відхилення у поведінці (з девіантною поведінкою); 5) консультативно-просвітницька робота зі студентами, педагогами, викладачами, майстрами, батьками; 6) вирішення проблем професійного та особистісного самовизначення; 7) вирішення особистісних та екзистенційних проблем; 8) психологічна профілактика, яка полягає у попередженні порушень психічного та фізичного здоров'я, негативних явищ серед молоді та пропаганди здорового способу життя [61].

Таким чином, колектив педагогів закладів вищої освіти у співпраці із соціально-психологічною службою (соціальний педагог, практичний психолог) покликані допомагати студентам у становленні та розвитку їх особистості, вихованні загальнокультурних цінностей, формувати у них активну життєву позицію в усіх сферах діяльності, сприяти оволодінню навичками самостійного прийняття важливих рішень та нести відповідальність за них. Це безперечно стосується і формування відповідального ставлення до батьківства. Оскільки формування життєвих планів припадає саме на період ранньої юності, ми не можемо залишити поза увагою дану сферу особистості. Педагоги, соціальні педагоги та психологи мають бути зацікавлені даною проблемою та здійснювати необхідну роботу з метою соціально-педагогічної та психологічної просвіти молоді, розвивальної діяльності, а також особистісного самовизначення студентів у сфері майбутніх сімейних відносин.

У рамках нашого дослідження з метою визначення сучасного рівня відповідального ставлення до батьківства було проведено пілотне дослідження. У експерименті прийняли участь студентів Державного професійно-технічного навчального закладу «Криворізький навчально-виробничий центр, Криворізького професійного ліцею, Криворізького професійного будівельного ліцею, Державного професійно-технічного навчального закладу «Івано-

Франківський професійний ліцей автомобільного транспорту і будівництва», Куп'янського автотранспортного коледжу. Вибірку склали 576 студентів, з них 378 дівчат спеціальностей «Кухар (67 осіб), «Кухар-кондитер» (79 осіб), «Продавець продовольчих товарів» (89 осіб), «Перукар» (29 осіб), «Оператор комп'ютерного набору» (60 осіб), «Контролер-касир» (21 особа), «Організація перевезень і управління на автомобільному транспорті» (33 особи), та 198 хлопців спеціальності «Слюсар-ремонтник» (33 особи), «Електрогазозварник» (45 осіб), «Машиніст крана, стропальник» (38 осіб), «Машиніст крана автомобільного» (41 особа), «Машиніст бульдозера» (29 осіб), «Кухар» (12 осіб).

Нами було здійснено анкетування серед студентів, оскільки саме цей метод дослідження дає змогу вивчити ставлення до конкретної проблеми великої кількості респондентів за мінімальний проміжок часу. Дотримуючись усіх рекомендованих правил, нами була розроблена авторська анкета «Ставлення учнівської молоді до батьківства» (додаток А). Структура анкети включає два блоки – блок особистісних позицій та блок загальної обізнаності. Блок особистісних позицій включає 5 запитань і передбачає визначення найбільш значимих цінностей студентів освіти, серед яких здоров'я, створення сім'ї; досягнення кар'єрного успіху; народження та виховання дітей, прагнення до морального вдосконалення тощо; критеріїв готовності до батьківства/материнства; особистісного сенсу народження дитини; ставлення до сучасного руху «child-free»; планів на майбутнє щодо народження дітей. Блок загальної обізнаності включає 7 напіввідкритих запитань, спрямованих на визначення розуміння студентами сутності понять «батьківство», «материнство»; основних функцій батьківства; впливу батьківства на становлення дорослої людини; особливостей виховного процесу; необхідності підготовки молодих людей до реалізації у майбутньому батьківських ролей.

Аналіз блоку особистісних позицій дав нам змогу зробити висновки. Запропоновані на вибір найбільш значимі цінності розподілились серед дівчат наступним чином. Найбільше виборів отримала цінність «здоров'я» – її обрала 321 здобувачка професійно-технічної освіти (84,92%); створення сім'ї – 242

(64,02%); кохання – 234 (61,9%); народження та виховання дітей – 197 (52,12%); досягнення кар'єрного успіху – 181 (47,88%); опанування цікавою професією – 125 (33,06%); наявність надійного кола друзів – 110 (29,1%); життя задля власного задоволення – 68 (17,99%); матеріальний добробут – 53 (14,02%); прагнення до моральної досконалості – 34 (8,99%); реалізація справ на користь суспільству – 19 (5,03%); досягнення високого духовного розвитку – 19 (5,03%).

Серед хлопців-студентів розподіл цінностей дещо відрізняється. Найбільше виборів отримала цінність «досягнення кар'єрного успіху» – її обрав 151 здобувач освіти (76,26%); створення сім'ї – 114 (57,58%); наявність надійного коло друзів – 110 (55,6%); народження та виховання дітей – 109 (55,06%); здоров'я – 109 (55,06%); кохання – 96 (48,48%); опанування цікавою професією – 81 (40,91%); матеріальний добробут – 74 (39,16%); життя задля власного задоволення – 56 (29,64%); прагнення до моральної досконалості – 13 (6,88%); досягнення високого духовного розвитку – 6 (3,17%).

Цікавими для аналізу виявилися відповіді дівчат-студентів, які серед значимих цінностей обрали народження та виховання дітей, але при цьому для них ніякої цінності не має створення сім'ї – 64 респондента (16,93%), тобто для них виховання дитини можливе поза межами повноцінної родини.

Критерії, які свідчать про готовність молодої людини до батьківства, розподілились наступним чином: роботу та стабільний дохід обрали 349 (92,32%) дівчат та 158 (83,5%) хлопців; власне бажання мати дитину – 234 (61,9%) дівчини та 101 (53,4%) хлопець; досягнення певного віку – 196 (51,85%) дівчат та 72 (38,09) хлопця; любов до дітей – 174 (46,03%) дівчини та 106 (56,08%) хлопців; наявність знань щодо виховання дитини – 129 (34,12%) дівчат та 41 (21,69%) хлопець; офіційно зареєстрований шлюб – 110 (29,1%) дівчат та 89 (47,08%) хлопців; наявність професійно-технічної або вищої освіти – 53 (14,02%) дівчини та 78 (41,2%) хлопців; здатність виховувати у підростаючого покоління моральні цінності – 45 (11,91%) дівчат та 58 (30,68%) хлопців; життєвий досвід – 19 (5,03%) дівчат та 12 (6,35%) хлопців.

Для опитуваних студентів народження дитини: це радість, щастя, особлива подія у житті – 230 (60,85%); нова можливість для реалізації себе у ролі жінки та матері – 60 (15,88%); обмеження для особистісної та професійної реалізації, перепона у саморозвитку 60 (15,88%); один із закономірних етапів життєдіяльності людини, який не передбачає особливих змін 16 (4,23%); пелюшки, підгузки, клопоти, буденність 12 (3,16%). У хлопців відповіді суттєво відрізняються. Для 159 (84,13%) хлопців народження дитини – це радість, щастя, особлива подія у житті; нова можливість для реалізації себе у ролі батька – цей варіант обрали 30 (15,15%) хлопців; а для 9 (4,54%) студентів освіти – це один із закономірних етапів життєдіяльності людини. Тож бачимо, що для хлопців народження дитини не створює обмеження для особистісної та професійної реалізації, на відміну від дівчат, а також вони не вбачають у цьому щоденних клопотів, пов'язаних із доглядом за малюком.

Негативне ставлення до сучасного руху «child-free» (ідея добровільної бездітності) мають 276 (73,02%) опитаних дівчат та 169 (85,35%) хлопців, адже вони вважають дітей продовження нас самих. А от 102 (26,98%) здобувачки та 29 (14,65%) студентів освіти виявили позитивне ставлення, оскільки схиляються до думки, що краще насолоджуватися особистим життям без зайвої відповідальності.

Щодо майбутніх планів, то 272 (71,96%) опитаних дівчат та 162 (81,82%) хлопців планують народження дітей, з них 125 (33,06%) дівчат та 68 (34,34%) хлопців планують це здійснити за певних обставин (досягнення певного віку, отримання освіти, матеріальне забезпечення), а от 106 (28,04%) дівчат та 36 (18,18%) хлопців народження дітей в планах на майбутнє поки не мають.

Аналіз первинних даних щодо загальної обізнаності дав нам змогу дійти наступних висновків. Стосовно розуміння поняття «батьківство» відповіді респонденток розподілились наступним чином: 193 (51,06%) здобувачки професійно-технічної освіти вкладають у це поняття турботу та піклування про дитину у період її безпорадності; 125 (33,06%) дівчат розуміють батьківство як злагоджену взаємодію батьків щодо створення сприятливих умов для розвитку

та становлення особистості дитини; 30 (7,94%) – факт народження жінкою дитини від певного чоловіка; і останні 30 (7,94%) вважають, що батьківство передбачає присвячення більшості вільного часу дитині, що обмежує батьків займатися іншою цікавою діяльністю. У хлопців спостерігаємо інший розподіл відповідей: 81 (40,91%) здобувач освіти вбачає у батьківстві злагоджену взаємодію батьків щодо створення сприятливих умов для розвитку та становлення особистості дитини; 56 (28,28%) – прагнення та бажання молодих людей народити дитину; 46 (23,23%) студентів освіти вкладають у це поняття турботу та піклування про дитину у період її безпорадності; і лише15 (7,58%) хлопців вважають, що батьківство передбачає присвячення більшості вільного часу дитині, що обмежує батьків займатися іншою цікавою діяльністю.

Таким чином, більшість хлопців розуміють батьківство як особистісне прагнення до народження дитини та її повноцінне виховання, тоді як дівчата вкладають у це поняття зовнішні ознаки, а саме турботу про малюка у період безпорадності.

Серед вибору функцій батьківства відповіді студентів розподілились наступним чином: забезпечення дитини у майбутньому матеріальним капіталом та престижною професією – даний варіант обрали 120 (31,74%) дівчат та 36 (18,46%) хлопців; 91 (24,07%) дівчина та 44 (22,23%) хлопці – підготовка дітей до дорослого життя шляхом залучення до суспільно-корисної діяльності; 83 (21,96%) опитаних дівчат та 39 (19,7%) хлопців вважають за необхідне створення емоційного комфорту для дитини; 45 (11,9%) здобувачок та 28 (14,14%) студентів освіти схиляються до думки, що головною функцією батьківства є передача підростаючому поколінню соціального досвіду, основ культури та духовно-ціннісних орієнтирів; 39 (10,32%) дівчат та 51 (25,76%) хлопець вважають за необхідне формування високого інтелектуального розвитку дитини.

Окрім вищезазначеного, 166 (43,92%) дівчат та 51 (25,76%) хлопець тлумачать сутність материнства як піклування про фізичний стан дитини, раціональне харчування, створення належних гігієнічних умов життя; для 72 (19,05%) дівчат та 38 (19,19%) хлопців це, передусім, здійснення всеохоплюючої

опіки над життєдіяльністю дитини, контроль за виконанням нею правил поведінки; 60 (15,87%) опитуваних здобувачок та 76 (38,38%) студентів освіти схиляються до думки, що сутність материнства полягає у забезпеченні дитини безумовною любов'ю, емоційним теплом та ласкою, порадою у необхідний момент; 45 (11,9%) здобувачок та 33 (16,67%) здобувача вбачають у цьому факт вагітності жінки та народження дитини; 35 (9,02%) дівчини визначили материнство як зайнятість господарськими справами, пранням та прасуванням пелюшок, доглядом за дитиною.

Сутність батьківства («отцовства»), на думку студентів, полягає у наступному: 151 (39,95%) дівчина та 91 (45,95%) хлопець вважають, що батьківство полягає у матеріальному забезпеченні родини, зокрема і дитини; 106 (28,04%) дівчат та 38 (19,19%) хлопців схиляються до думки, що батько має забезпечити належні умови для формування у дитини самостійності, ініціативності, відповідальності за власні вчинки; 68 (17,99%) дівчат та 14 (7,07%) хлопців сутність батьківства трактують як контроль за дисципліною та виконанням правил поведінки дитиною; 53 (14,02%) дівчини та 55 (27,79%) хлопців розглядають батька як наставника для дитини, зразка для наслідування, порадника.

Для більшості опитуваних студентів виконання батьківської ролі позитивно впливає на особистісний розвиток дорослої людини, сприяє появі нових можливостей для власного розвитку та самореалізації – 340 дівчат (89,95%) та 172 (86,87%) хлопці, а 38 (10,05%) дівчат та 26 (13,13%) хлопців впевнені, що виконання батьківської ролі є певним обмеженням для самореалізації.

Розподіл відповідей студентів щодо особливостей вияву любові до дитини відбувся наступним чином: 344 (91,01%) здобувачки та 148 (74,74%) студентів освіти вважають, що любов батьків до дитини виявляється без будь-яких умов, вони люблять дитину такою, якою вона є; а от 34 (8,99%) дівчини та 50 (25,26%) хлопців вважають, що дитина має заслужити любов своїми позитивними результатами у певних видах діяльності.

Поряд з цим, 276 (73,02%) дівчат вважають, що молоді необхідна попередня підготовка до реалізації батьківства, варто оволодіти певними знаннями та уміннями; а 102 (26,98%) впевнені, що така підготовка зайва, адже досвід приходить з народженням дитини. У хлопців простежується інший погляд на дане питання: 77 (38,89%) респондентів вважають необхідною підготовку молоді до батьківства, а от 121 (61,11%) впевнені, що досвід приходить з народженням дитини, тому підготовка не потрібна.

Таким чином, експериментальна робота дозволила нам дійти до наступних висновків. Найголовнішими цінностями для дівчат виступають здоров'я, сім'я, кохання, народження і виховання дітей та кар'єра, а домінуючими у системі цінностей хлопців виступають – кар'єра, сім'я, друзі, народження і виховання дітей та здоров'я. Важливим фактом є прагнення молоді до створення сім'ї та народження дітей. Але орієнтуючись на обрані студентами значимі цінності, бентежить ще й той факт, що хлопці та дівчата не зацікавлені збагаченням свого внутрішнього світу, у них відсутнє прагнення до моральної досконалості, духовного розвитку, нерозвинена здатність обирати духовно-ціннісні орієнтири, що у майбутньому може позначитися на реалізації виховання власних дітей.

Хлопці більшою мірою, аніж дівчата, у народженні дитини вбачають радість, щастя та можливість реалізувати себе у нові ролі – ролі батька. Для дівчат цей аспект також посідає важливе значення, але вони, на відміну від хлопців, вбачають у цьому ще й щоденні клопоти, пов'язані із доглядом за малюком, а також певні обмеження для власного розвитку.

Безсумнівно позитивним фактом є думка більшості студентів, що виконання батьківської ролі сприятливо впливає на становлення особистості дорослої людини, сприяє появі нових можливостей для власного розвитку.

Більша кількість студентів у сутність поняття батьківства, зокрема і материнства, вкладає більшою мірою «зовнішні» компоненти – турбота та піклування про дитину у період її безпорадності, забезпечення матеріальним добробутом та у майбутньому престижною професією, здійснення всеохоплюючого контролю над дитиною та відповідністю її поведінки нормам

та правилам. У той час як більшість хлопців батьківство розглядає як особистісне прагнення до народження дитини та її повноцінне виховання. Викликає занепокоєння той факт, що лише незначна частина дівчат (15,87%) вбачають у материнстві забезпечення дитини емоційним теплом, турботою та спілкуванням, на відміну від хлопців, більшість яких (38,38%) якраз у цьому і вбачає материнство. Молодь не вважає за необхідне приділяти належну увагу моральному та духовному вихованню дитини, формуванню у неї загальнолюдських ціннісних орієнтацій.

Сутність батьківства (отцовства) як для дівчат, так і для хлопців полягає, в першу чергу, у матеріальному забезпеченні родини. Окрім того, хлопці схиляються до думки, що батько має виступати взірцем для наслідування, наставником та порадником.

Наостанок зазначимо, що значна кількість дівчата вважають необхідною підготовку до майбутнього батьківства, тоді як більшість хлопців впевнені, що досвід приходить з народженням дитини.

Виходячи з вищезазначеного, стає зрозумілим той факт, що для дівчат реалізація батьківства більшою мірою обумовлена «зовнішнім» його аспектом, для них вагоме значення посідає турбота та догляд за безпорадним малюком, піклування по його фізичний стан, забезпечення матеріальними речами, а у майбутньому – професією. Безперечно, це важлива складова батьківства, але дівчата залишають поза увагою емоційне благополуччя дитини, турботу про її внутрішній світ, духовне виховання та формування цінностей.

Тому вважаємо за необхідне розробити для дівчат-студентів закладів вищої освіти програму підготовки до реалізації батьківських ролей, створити їм належні умови для оволодіння системою психолого-педагогічних знань та практичних умінь шляхом залучення спеціалістів соціально-психологічних служб. Окрім того, важливим постає завдання формувати прагнення до моральної досконалості особистості, високого духовного розвитку, що в цілому забезпечить усвідомлене ставлення до батьківства у майбутньому.

Висновки до першого розділу

Наукові розробки вітчизняних та зарубіжних учених щодо формування відповідального ставлення до батьківства у студентів стали теоретичним підґрунтям для визначення основних дефініцій дослідження. На основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної, соціологічної літератури уточнено поняття «батьківство», «усвідомлене батьківство», «материнство».

У контексті нашого дослідження ми вели мову про батьківство як соціально-психологічний феномен, що є сукупністю знань, уявлень і переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової.

Нами запропоновано авторське визначення понять «усвідомлене батьківство» та «усвідомлене ставлення до батьківства». *Усвідомлене батьківство* ми визначаємо як злагоджену взаємодію батьків задля створення належних умов для розвитку, виховання та навчання особистості дитини, що проявляється у наявності необхідних педагогічних знань та освіченості, щирих почуттів, перш за все любові, а також умінь та навичок догляду і піклування про дитину.

Усвідомлене ставлення до батьківства розглядається нами як емоційно-ціннісне ставлення особистості до феномена батьківства та його ефективної

реалізації з метою створення належних умов для гармонійного розвитку особистості дитини.

Визначено, що материнство – це функція жіночого організму, призначення народжувати дітей, забезпечувати їх турботою та здійснювати виховний вплив на особистість дитини. Але ми не зводимо материнство суто до біологічного аспекту, адже це надзвичайно складний феномен, пов'язаний з оволодінням жінкою соціальною роллю матері та реалізацією виховання дитини. Материнство, на нашу думку, варто розглядати як усвідомлене прагнення до народження дитини, осмислення цінності цього явища, відповідальне ставлення до здійснення виховного впливу на основі любові, безумовного прийняття та емоційно-ціннісного ставлення до дитини. Ми схиляємося до думки, що материнство є невід'ємною складовою батьківства, а ефективна реалізація виховання дитини можлива у повноцінній родині, у злагодженій взаємодії батька та матері.

Варто зазначити, що батьківство є важливим призначенням кожної людини, основна сутність якого проявляється не у біологічному відтворенні потомства, а, перш за все, в усвідомленій поведінці батьків по відношенню до своїх дітей, їх розвитку та піклуванні, прояві щирих почуттів та емоцій.

Визначено, що особливості відповідального ставлення до батьківства відображаються у прагненні студентів до духовного розвитку та морального вдосконалення власної особистості задля ефективної реалізації батьківської ролі, особистісному прагненні до народження дитини та її повноцінного виховання, емоційного спілкування та взаємовідносин з нею, духовно-морального розвитку малечі, що виражається у стилі сімейного виховання, створенні умов для успішної соціалізації дитини та ефективної її інтеграції у соціум. А прояв до дитини батьківської любові, захисту, піклування в значній мірі обумовлено психологічною та соціальною зрілістю особистості матері та батька, ознаками якої є активна життєва позиція, свідомий контроль за власною поведінкою, вміння приймати конструктивні рішення у проблемних ситуаціях, нести

відповідальність за власні вчинки. Зазначені характеристики виступають підґрунтям відповідального ставлення до батьківства.

Підготовка молоді до батьківства – це кропітка праця як самої особистості, так і найближчого кола її оточення. У процесі аналізу наукових джерел з'ясовано, що період становлення батьківства супроводжується деякою неузгодженістю, відсутністю єдності у поглядах, появою конфліктних ситуацій у подружжя з цього приводу. У зв'язку з цим ми схиляємося до думки, що варто заздалегідь здійснювати підготовку молоді до реалізації батьківських ролей, формувати відповідальне ставлення до батьківства.

Оскільки формування життєвих планів є характерною особливістю особистості саме раннього юнацького віку, ми вважаємо, що студенти потребують якісної психолого-педагогічної підготовки до майбутнього батьківства. З цією метою нами було проведено пілотне дослідження, участь у якому прийняли студенти з метою визначення сучасного рівня відповідального ставлення до батьківства. Вибірку склали 17 студентів вищої освіти, з яких 12 дівчат та 5 хлопців.

Важливими цінностями для дівчат виявилися здоров'я, сім'я, кохання, народження і виховання дітей та кар'єра, а для хлопців – кар'єра, сім'я, друзі, народження і виховання дітей та здоров'я. Вагомим фактом, виявленим у процесі дослідження, є наявність бажання як у дівчат, так і у хлопців до створення сім'ї та народження дітей. А от відсутність прагнення до духовного розвитку та морально вдосконалення власної особистості викликає занепокоєння.

Більша кількість студентів у сутність поняття батьківства, зокрема і материнства, вкладає більшою мірою «зовнішні» компоненти – турбота та піклування про дитину у період її безпорадності, забезпечення матеріальним добробутом та у майбутньому престижною професією, здійснення всеохоплюючого контролю над дитиною. У той час як більшість хлопців батьківство розглядає як особистісне прагнення до народження дитини та її повноцінне виховання. Лише незначна частина дівчат вбачають у материнстві

забезпечення дитини емоційним теплом, турботою та спілкуванням, на відміну від хлопців, багато з яких саме в цьому і вбачає материнство.

Хлопці більше, аніж дівчата, у народженні дитини вбачають радість, щастя та можливість реалізувати себе у новій ролі – ролі батька. Для дівчат цей аспект також посідає важливе значення, але вони, на відміну від хлопців, вбачають у цьому ще й обмеження для власного розвитку та щоденні клопоти, пов'язані із доглядом за малюком.

На жаль, у дівчат поза увагою залишається емоційне спілкування та взаємовідносини, моральне виховання та духовний розвиток особистості дитини, формування ієрархії цінностей, що у цілому може призвести до руйнівних наслідків у становленні особистості маленької людини.

Тому важливим постає завдання створити належні умови для ефективної підготовки студентів до реалізації батьківства, сформувати прозоре бачення функцій батьків, створити підґрунтя для побудови адекватних моделей поведінки, що, загалом, забезпечить можливість сформувати відповідальне ставлення до батьківства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учебник для студентов вузов. / Г.С. Абрамова - М.: Знание, 2002. – 256 с.
2. Алексеенко Т.Ф. Формирование педагогической культуры современной молодой семьи: Дис. …канд. пед. наук. / Т.Ф. Алексеенко– К.: АПН Украины, 1994. – 151с.
3. Алєксєєнко Т. Ф. Педагогічні проблеми молодої сім'ї : навч. посіб. / Т. Ф. Алєксєєнко. – К. : ІЗМН, 1997. – 116 с.
4. Антонов, А. И., Социология семьи / А. И. Антонов,В. М. Медков. – М. : МГУ, 2001. – С. 14.
5. Баркан А. Практическая психология для родителей, или Как научиться понимать своего ребенка. / А. Баркан– М.: Аст-Пресс, 2001.
6. Басов Н.Ф. Социальная работа с молодежью: Учебное пособие / Н.Ф. Басов. 4-е изд. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2013. — 328 с.
7. Березко І. В. Сімейна психологічна консультація: можливості та проблеми / І. В. Березко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2001. – Т. ІІІ, Ч. 4 – С. 16-20.
8. Бессонова, Т. П. Особенности развития ребенка в не-благополучной семье / Т. П. Бессонова // Практична психологіята соціальна робота. – 2002. – № 1. – С. 39–42.
9. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. (Психологическое исследование). / Л. И. Божович– М.: Просвещение, 2004. – 245с.
10. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості : Навчальний посібник для студентів старших курсів психологічних факультетів та відділень університетів. / О. Ф. Бондаренко–Х. : Фоліо, 1996. –237 с.

11. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения. / Г.М. Бреслав - М.: Педагогика, 1999. – 147 с.

12. Булгаков А. Проблема разрешима: О воспитании детей в «неполных семьях» / А. Булгаков // Семья и школа. – 1987. -№4. – С. 34-37.

13. Буленко Т. В. Особливості формування психологічної готовності до сімейного життя у студентської молоді. Автореферат дис. на здобуття наукового студепеню канд. психол. наук. 19.00.07. / Т. В. Буленко– К. : Інститут психології АПН України, 1995.– 25 с.

14. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи. / М.И. Буянов– М.: Просвещение, 2003. – 149 с.

15. Василенко І.В. Соціальне виховання при взаємодії школи та сім'ї / І.В. Василенко // Проблеми сімейного та статевого виховання молоді: Науково-методичний збірник. – К.: ІСДО, 1995. – С. 37-42.

16. Винникотт Д.В. Разговор с родителем. / Д.В. Винникотт - М.: Педагогика, 2005. – 247 с.

17. Виховна діяльність сучасної сім'ї : зб. наук. праць / ред. В. Г. Постового. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 135 с.

18. Вовчик-Блакитна М. В. Сімейне виховання. Юнацтво. / М. В. Вовчик-Блакитна– К. : "Радянська школа", 1982. – 145 с.

19. Воднева А.К. Неполная семья и отклоняющееся поведение школьников / А.К. Воднева // Психолого-педагогические проблемы семейного воспитания. – Могилев, 1985. – С. 336-339.

20. Гозман Л.Я. Психологические проблемы семи / Л.Я.Гозман, Е.И. Шлягина // Вопросы психологии – 1995. - №2. – С. 75-90.

21. Давиденко Г. Шлюб і сім'я. / Г.Давиденко – К. : Вид-во політ. Літератури України, 1992. – 247с.

22. Докукіна О.М. Виховна діяльність батьків / О.М. Докукіна // Початкова школа. – 1995. - №1. – С. 53-56.

23. Зайцева З.Г. Неблагополучна сім'я та її вплив на формування особистості дитини / З.Г.Зайцева // Соціальна підтримка молодої сім'. Збірник

інформаційних, теоретичних та методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді. – Вип. 1. – К.: Український державний центр соціальних служб для молоді, 1994. – 77с.

24. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей. Серия Психология ребёнка. / А.И. Захаров - СПб.: Питер, 2000.– 478с.

25. Ковалев С. В. Психология современной семьи. / С. В. Ковалев– М.: Прогресс, 2003. – 196 с.

26. Ковалев С.В. Психология семейных отношений / С.В. Ковалев– М.: Педагогика, 1987. – 160с.

27. Максимович О. М. Особливості виховання дітей із розлучених сімей : навч.-метод. посіб. / О. М. Максимович, В. Г. Постовий. – К. : ДЦССМ, 2004. – 140 с.

28. Марковская И.М. Опросник для изучения взаимодействия родителей с детьми / И.М. Марковская // Семейная психология и семейная терапия. – 1999. - №2. – С. 24 – 29.

29. Марковская И.М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми. / И.М. Марковская - СПб.: Речь, 2000. – 217с.

30. Марова З. Ребенка воспитывает одна мать / З.Марова // Воспитание детей в неполной семье. – М.: Прогресс, 1980. - С. 5-68.

31. Матейчик З. Некоторые психологические проблемы воспитания детей в неполной семне / З. Матейчик // Воспитание детей в неполной семье. – М.: Прогресс, 1980. - С. 69-98.

32. Медведева И. Книга для трудных родителей. / И.Медведева, Т.Шишова - М.: Просвещение, 2004. – 245 с.

33. Минияров В.М. Психология семейного воспитания. / В.М. Минияров– Воронеж, 2000. – 321 с.

34. Овчарова Р.Ф. Семейная академия: вопросы и ответы. / Р.Ф. Овчарова - М.: Просвещение, 2006. – 247 с.

35. Перепелиця П. С. Про життєві цінності особистості / П. С. Перепелиця // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 4. – С. 47.

36. Петровский А.В. Дети и тактика семейного воспитания. / А.В. Петровский– М.: Знание, 2002. – 216 с.

37. Повалій Л. В. Виховання дітей у сім'ях різного типу : метод. реком. / Л. В. Повалій. – К. : Науковий світ, 2009. – 47 с.

38. Постовий В. Г. Тенденції і пріоритети виховання дітей в сучасній сім'ї : монографія / В. Г. Постовий. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. – 190 с.

39. Реан А.А. Семья: психология, педагогика, социальная работа / А.А. Реан. М.: АСТ, 2010. — 576 с.

40. Рыбалко Е. Ф. Возрастная и дифференциальная психология. Учебное пособие. / Е. Ф. Рыбалко– М.: Академия, 2001. – 410 с.

41. Сім'я в умовах становлення незалежної України (1991–2003 р.) – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 254 с.

42. Скиннер Р. Семья и как в ней уцелеть. / Р.Скиннер, Д.Клииз - М.: АСТ, 2005. – 308 с.

43. Снайдер М. Ребенок как личность: Становление культуры справедливости и воспитание совести. / М.Снайдер, Р.Снайдер, Р. Снайдер-мл.– М.: Знание, 2004. – 209 с.

44. Спиваковская А. С. Как быть родителями. (О психологии родительской любви). / А. С. Спиваковская– М.: Педагогика, 2006. – 208 с.

45. Степанов С.С. Психологический словарь для родителей./ С.С.Степанов - М.: Высшая школа,2006. – 307 с.

46. Столин В.В. Психология развития ребенка и взаимоотношений родителей и детей как теоретическая основа консультативной практики / В.В.Столин, Е.Т.Соколова, А.Я. Варга // Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. - М.:МГУ, 1999. – 307 с.

47. Фридман Л. М. Психология воспитания. / Л. М. Фридман– М.: Сфера, 1999. – 178 с.

48. Фримен Д. Техники семейной психотерапии. / Д.Фримен - СПб.: Питер, 2000. – 207 с.

49. Холостова Е.И. Семейное воспитание и социальная работа: Уче бное пособие / Е.И. Холостова, Е.М. Черняк, Н.Н. Стрельникова. М.: Изда тельско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. — 292 с.

50. Хоментакаускас Г.Т. Семья глазами ребенка. / Г.Т. Хоментакаускас– М.: Педагогика, 2002. – 196 с.

51. Целуйко В.М. Психология неблагополучной семьи. / В.М. Целуйко - М.: Владос-Пресс, 2003. – 475с.

52. Шерман Р. Структурированные техники семейной и супружеской терапии. / Р.Шерман, Н. Фредман - М.: Высшая школа, 2007. – 99 с.

53. Шнейдер Л.Б. Практикум по психологии семьи и семейному ко нсультированию : учеб. пособие / Л.Б. Шнейдер, Е.М. Соломатина. М.: Н ОУ ВПО Московский психолого-социальный университет, 2012. — 496 с.

54. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: Учеб. пособие для вузов. изд. 4-е. / Л.Б. Шнейдер - М.: Академический проект; Трикста, - 2008. — 736 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для студентів

«Ставлення учнівської молоді до батьківства»

Шановні студенти!

Просимо Вас відповісти на питання анкети з метою вивчення рівня відповідального

ставлення до батьківства сучасної молоді. Оберіть один із запропонованих варіантів

відповідей або висловіть власну думку! Сподіваємося на Ваші щирі відповіді!

Вік, стать

Місце навчання

І. Блок особистісних позицій

1. Оберіть із запропонованих цінностей 5 найбільш значимих для Вас:

1) здоров'я;

2) прагнення до моральної досконалості;

3) реалізація справ на користь суспільству;

4) матеріальний добробут;

5) досягнення високого духовного розвитку;

6) створення сім'ї;

7) опанування цікавою професією;

8) наявність надійного кола друзів;

9) народження та виховання дітей;

10) досягнення кар'єрного успіху;

11) життя задля власного задоволення;

12) кохання;

13) Ваш варіант.

2. Які критерії, на Вашу думку, свідчать про готовність юнака/дівчини до батьківства/материнства:

1) власне бажання мати дитину;

2) робота та стабільний дохід;

3) наявність знань щодо виховання та піклування про дитину;

4) офіційно зареєстрований шлюб;

5) любов до дітей;

6) наявність професійно-технічної або вищої освіти;

7) здатність виховувати у підростаючого покоління моральні цінності;

8) наявність чоловіка та виконання ним батьківських обов'язків по відношенню до дитини;

9) досягнення певного віку;

10) життєвий досвід;

11) Ваш варіант

3. Для Вас народження дитини – це…

1) радість, щастя, особлива ціннісна подія у житті;

2) один із закономірних етапів життєдіяльності людини, який не передбачає особливих змін;

3) нова можливість реалізації себе у ролі жінки та матері (для чоловіка – у ролі батька);

4) пелюшки, підгузки, домашні клопоти, буденність;

5) обмеження для особистісної та професійної реалізації, перепона у саморозвитку;

6) Ваш варіант

4. Ваше ставлення до сучасного руху «child-free» (прийняття дорослими людьми ідеї добровільної бездітності)?

1) позитивне, адже краще насолоджуватися особистим життям без зайвої

відповідальності та купи клопотів;
2) негативне, адже діти є продовженням нас самих.

5. Плануєте Ви народження дітей у майбутньому?

II. Блок загальної обізнаності

1. Що Ви розумієте під поняттям «батьківство» :
1) факт народження жінкою дитини від певного чоловіка;
2) турбота та піклування про дитину, які здійснюються батьком та матір'ю у період її безпорадності;
3) необхідність більшість вільного часу присвячувати дитині, обмежуючи або втрачаючи при цьому можливість займатися іншою цікавою діяльністю;
4) злагоджена взаємодія батьків щодо створення сприятливих умов для розвитку та становлення особистості дитини;
5) прагнення та бажання молодих людей народити дитину;
6) Ваш варіант

2. Спробуйте визначити функції батьківства :
1) забезпечення матеріальним добробутом дитину;
2) створення емоційного комфорту для дитини;
3) формування високого рівня інтелектуального та розумового розвитку дитини;
4) забезпечення дитини у майбутньому певним матеріальним капіталом та престижною професією;
5) передача підростаючому поколінню соціального досвіду, основ культури та духовно-ціннісних орієнтирів;
6) підготовка дітей до дорослого життя шляхом залучення до суспільно-корисної діяльності з ранніх літ;
7) Ваш варіант

3. У чому, на Вашу думку, полягає сутність материнства?

1) факт вагітності жінки та народження дитини;

2) піклування про фізичний стан дитини, раціональне харчування, прогулянки на свіжому повітрі, створення належних гігієнічних умов життя дитини;

3) здійснення всеохоплюючої опіки над життєдіяльністю дитини, контроль над виконанням нею певних норм та правил поведінки;

4) забезпечення дитини безумовною любов'ю, емоційним теплом та ласкою, порадою

у необхідний момент;

5) пестити дитину, задовольняти усі її забаганки, обдаровувати подарунками;

6) займатися господарськими справами, прати та прасувати пелюшки, готувати, доглядати за дитиною;

7) Ваш варіант

4. Сутність батьківства полягає у:

1) наданні біологічного матеріалу для зачаття дитини;

2) матеріальному забезпеченні родини, зокрема й дитини;

3) контролі за дисципліною та виконанням правил поведінки дитиною;

4) виконанні ролі «захисника» дитини від будь-яких негативних впливів;

5) бути наставником для дитини, зразком для наслідування, у необхідний момент надати слушну пораду;

6) формуванні у дитини самостійності, ініціативності, відповідальності за власні вчинки;

7) забезпеченні дитині цікавого дозвілля (похід у кінотеатр, виставу, концерт, прогулянки цікавими місцями тощо);

8) Ваш варіант

5. Як, на Вашу думку, батьківство впливає на особистісне

становлення дорослої людини:

1) виконання батьківської ролі є тимчасовим чи постійним обмеженням для самореалізації;

2) виконання батьківської ролі сприяє появі нових можливостей для власного розвитку та самореалізації;
3) Ваш варіант;

6. Любов матері до дитини виявляється…
1) якщо дитина гарно себе поводить;
2) без будь-яких умов, мати любить дитину такою, якою вона є;
3) якщо дитина досягає позитивних результатів у певних видах діяльності;
4) якщо дитина допомогла зберегти родину або втримати чоловіка;
5) Ваш варіант.

7.Чи потрібна, на Вашу думку, попередня підготовка дівчини та юнака до реалізації батьківства ?
1) так, необхідно мати певні знання та уміння для реалізації ролі батька та матері;
2) ні, це приходить з народженням дитини.

Ми щиро вдячні Вам за участь!